

Prijs: € 5,80

T E R R A

Westervolda

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN WESTERWOLDE EN DE KANAALSTREEK

Jaargang 2, nummer 1, oktober 2012

*Arm en rijk in Terra Junior
De eerste auto in Groningen
Stakingen onder veenarbeiders
Rieks en Stiene, een paar apart*

Colofon

Het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde en de Kanaalstreek is een co-productie van het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal (SHC) en de Historische Vereniging Westerwolde (HVW). Zij stelt zich tot doel de belangstelling voor en de kennis van de cultuurhistorie van het landschap Westerwolde te bevorderen en daartoe als platform te fungeren.

Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
redactie@terrawesterwolda.nl

Redactie

Jochem Abbes
Helen Hofman-Kämink
Jan Huizing
Jaap Kok
Jenneke Weber

TerraWesterwolda op het internet:
www.terrawesterwolda.nl
www.verenigingwesterwolde.nl
www.streekhistorischcentrum.nl

Bestuur SHC

Ina Nieboer (secretaris)
Harm Oosting (penningmeester)
Jan Overduin
Henk de Weerd (voorzitter)
Hans van de Wiel

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Jan Huizing
Bé Maarsingh (penningmeester)
Ina Middelkamp-Maarsingh
Wenda Niemeijer-Volders
Bert Roossien (secretaris)
Ruut Wegman

Terra Westerwolda verschijnt driemaal per jaar.

Prijs los nummer € 5,80

Leden van de HVW ontvangen het tijdschrift bij hun lidmaatschap voor € 20,- per jaar.

Donateurs van het SHC ontvangen het bij hun donatie vanaf € 32,50 per jaar.

Bankrekening HVW: 35 86 06 063

Bankrekening SHC: 48 24 11 635

Artikelen

Voor ideeën met betrekking tot onderwerpen en/of artikelen kunt u een mail sturen naar redactie@terrawesterwolda.nl of contact opnemen via nummer of 06-12354123.

Vormgeving

Stefanie Smidt

Druk

De Opmaakfabriek Groningen

Pastoor van Rysum

Geachte redactie,

Naar aanleiding van het artikel van Jochem Abbes over de Westerwoldse pastoor van Rysum in "Terra Westerwolda" van juli 2012 heb ik in diverse publicaties over Rysum naar aanvullingen gezocht. Belangrijkste resultaat van mijn zoektocht is de volledige naam van Edo, Pastor Edo Eissinck [1] van Westerwolde.

Nog tijdens het leven van Martin Luther nam de Heerlijkheid Rysum onder Hoofdeling Victor Frese het protestantse geloof aan. In 1523 zal Rysum nog Rooms-Katholiek zijn geweest, want dan schenkt Victor Frese een zilveren-vergulde monstrans aan de door hem opgerichte kerk te Campen. Een typisch katholieke symbool. Victor Frese overleed in 1527. Pastor Edo uit Westerwolde zal dus eerst (vanaf 1513) Rooms-Katholieke en vanaf omstreeks 1525 Protestantse diensten, tot zijn dood in 1554, hebben gehouden [2]. De diensten zullen vanaf het begin van zijn 40 jarige ambt in Rysum steeds door het uit 1457 stammende Groninger orgel begeleid zijn. Het orgel waarvan Rysummer schoolmeesters vroeger vertelden dat het uit de Martini-kerk in Groningen afkomstig was. [3] Hoewel er over de herkomst van Edo nog niets met zekerheid is te zeggen, lijkt mij de eigenerfde familie Aijnsinck uit Ellersinghuizen een goede kandidaat. [4]

Edo Eissinck is in 1498 onder een enigszins afwijkende naam in de registers van de Universiteit te Köln [5] ingeschreven. **Everardus Westerwolt** (Westerfolt) **fil Joh Essynk**, regio: Frisus orient, studierichting: lur, na studie: pastor te Rysum 1513-1554, varia: ceterum remissum propter spoliationem a magna garda, literatuur: Jaarboek Emden 1960 (25).

Zijn grafsteen op het Rysummer kerkhof bevat de tekst: Anno –am I dach november. starf- pastoor tho. risum herr. edo eissinck. va. Wester-wolde [6]. Achttien jaar later gaat er weer een

student uit Westerwolde aan dezelfde universiteit studeren. En wordt eveneens pastor in Rysum. **Engelbertus Engelens**, regio:Westerwolde (Westerwalt), inlijving: 9 juli 1516, studierichting: lur, na studie: pastor te Rysum (O. F.), diversen: broer van Jacobus, literatuur: Johan Huninga noemt in in de Oratio Phebens de richter **Jacob Engelkens** en diens broers **Johan** en **Engelbert**, priester te Rysum (O-Fr. [7].

Volgens de lijst van pastors in in het boekje "Das alte Rysum" wordt Edo Eissinck in de periode 1554-1609 opgevolgd door achtereenvolgens Wilhelm Uttem 1554, Christophorus Burchardi 1567, Johann Ostendorf 1573, Johann Meppensius 1575 en Gerhard Huisinga 1584. Merkwaardigerwijs ontbreekt Engelbertus Engelen [8]. Mogelijk is hij hier zeer kort pastor geweest waardoor hij niet in de lijst staat vermeld.

Jan Pieter de Groot

[1] Das alte Rysum, door Ina Ubben, Emden 1973.

[2] Rysum, ein portrait der fruheren herlichkeit, door: Achim v. Quistopp, Hamburg 2008.

[3] Rysum ist herlich, door Ina Ubben en Kathrin C. Haarstick, 2004.

[4] Westerwolders en hun woningbezit, Kerspel Vlagtwedde, deel II, de gehuchten, door C.J. en R.M.A. Wegman

[5] Samme Zijlstra – Het geleerde Friesland, studenten ca 1380-1650

[6] Geschichtliches und kirchengeschichtliches aus Ostfriesland, von F.J.Klee, Band II

[7] Oldambster geslachten II, door Drs. O.D.J. Roemeling, Ned. Leeuw 1980 (231)

[8] Das alte Rysum, door Ina Ubben, Emden 1973.

Rheden en Heede

Beste Vrienden,

Heden ontving ik het nieuwe Terra Westerwolda; Westerwolders in het Westfälische Adelsarchief. Hier wordt gesproken van Rheden. Heede - Emsland is juist. Rheden is het huidige Rhede an de Ems bij Aschendorf en Langen is ook in Hessen, maar dit Langen is van Langen zu Kreienborg bij Bokeloh / Meppen / Ems!

Het heeft met Gelderland en Hessen niets te maken. De oorkonde word voor de rechters van Aschendorf en Haren /Ems verzegeld.

Heinz Menke te Rütenbrock (Dld)

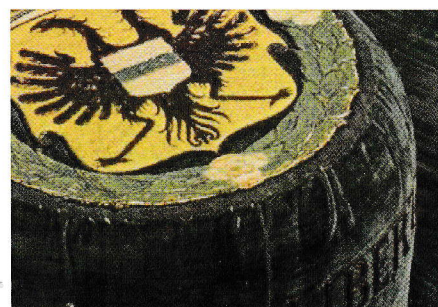
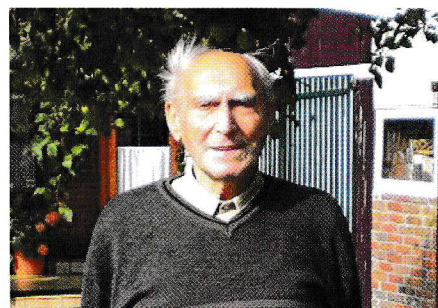
In deze editie

Coverfoto:

Uit de Middendorp-collectie van fotograaf Tonnis Post uit Winschoten. Buitenaanzicht en interieur van de woning van Oltman Baalman, Onstwedder Holte, 1914.

Fotobewerking en inkleuring:
Fotografie Rudmer Nijman

8 De weg: de Agostraat

Verscholen achter de bossen van het klooster in Ter Apel ligt het Agodorp, gebouwd voor de werknemers van de AGO fabriek.

24 De bolle is los

Stakingen onder veenarbeiders in de negentiende eeuw. In de jaren 1888, 1889 en 1890 werden militairen ingezet om de opstand van turfgravers in de Kanaalstreek te beteugelen.

34 Uitgelicht!

Over een kop en schotel met een naam erop. Waar kwam dit fraaie setje vandaan en aan wie werd het geschonken?

2. Colofon en lezersreacties
3. Inhoudsopgave
4. Siste Viator: herinneringen geven te denken
5. De eerste auto in Groningen
8. De Weg: Agostraat
11. Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
12. Groot interview: Geert Kluiters
14. De stelmakerij te Sellingen: een bouwhistorische opname
17. Nieuws uit het Streekhistorisch Centrum Stadskanaal
18. Terra Junior: arm en rijk
23. De foto en het verhaal: Klaas Koers en zijn kleine buurjongen
24. De bolle is los. Stakingen onder veenarbeiders in de negentiende eeuw.
28. Beeldbepalende bedrijven in de regio: schoppenfabriek Streuding in Vlagtwedde
30. Lezer aan het woord: Wil Hoedemaker
31. Boekbespreking: naaldkunst uit het Oldambt en Westerwolde
32. De verdeling van de Smeerlinger Marke
34. Uitgelicht! Gepersonaliseerde kop en schotel.
35. Uit de geschiedenis van Westerwolde, gevonden in de Groninger Archieven
38. Westerwoldse leestips door Dick Ottevangers
40. Een paar apart: Rieks en Stiene
42. Ingezonden stukken
43. Fotoraadsel
44. Agenda HVW en agenda SHC.

Herinneringen geven te denken

'Onderschatten we hoezeer herinneringen veranderen en verdwijnen? Die kans is groot'. Zo schreef Douwe Draaisma in zijn boek over de werking van het geheugen *De heimweefabriek. Geheugen, tijd & ouderdom* (Groningen 2008, 118). 'Van wat we denken en vinden houden we zelden aantekening. Zelfs mensen die een dagboek bijhouden schrijven waarschijnlijk meer over gebeurtenissen dan over hun beweegredenen [...]. Het almaar herschrijven van onze geschiedenis verloopt onopgemerkt. Ons geheugen construeert een telkens wisselend verleden, al laat het zich daar niet al te vaak op betrappen'. Draaisma, hoogleraar psychologiegeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen, beschrijft aan de hand van geheugentesten hoe herinneringen 'de neiging hebben in de loop van het leven te veranderen'. Toch stelt hij dat veranderde herinneringen niet betekenen dat die herinneringen onbetrouwbaar zijn, 'ze bewijzen eerder dat je geheugen je voorziet van een verleden waarin mensen en gebeurtenissen van betekenis kunnen veranderen'.

Persoonlijk word ik hier wel wat onrustig van. Sinds historicus Jacques Presser het 'egodocument' als historische bron in de geschiedwetenschap introduceerde, zijn brieven, dagboeken, autobiografieën enz. niet meer weg te denken uit het historische bedrijf.

Een voorbeeld is het indrukwekkende boek van Adam Zamoyski, *1812. Napoleons fatale veldtocht naar Moskou* (Ned. vert. 11e druk, Amsterdam 2012). Deze klassieker uit 2004 heeft dit jaar een nieuwe druk gekregen vanwege het feit dat deze gebeurtenis 200 jaar geleden plaatsvond. Het sterke van Zamoyski's boek is dat hij niet alleen de jongste Russische literatuur heeft kunnen bestuderen, maar ook dat hij zijn meeslepend verhaal opbouwt op grond van vele ooggetuigenverslagen uit Europa. Zoals hij in zijn voorwoord schrijft: 'Ik heb daarom veel geput uit eerstehands verslagen van

betrokkenen waarvan een opmerkelijk aantal voorhanden is. De verscheidenheid ervan is groot, zowel wat de nauwgezetheid als wat de literaire kwaliteit betreft: soms zijn het oorspronkelijke brieven of dagboeken; andere keren gaat het om herinneringen op basis van dagboeken, om memoires gebaseerd op herinneringen, soms binnen een jaar of twee opgeschreven, soms ook tientallen jaren later; om verslagen gebaseerd op eigen ervaringen en documentatie; om gewone geschiedverhalen geschreven door deelnemers, van wie sommigen een sleutelpositie innamen, terwijl anderen alleen getuige waren'.

Het heeft inderdaad een indrukwekkend boek opgeleverd. Neem bijvoorbeeld het hoofdstuk over de beruchte overtocht over de Berezina. Zamoyski voert Luitenant Louis de Rochechouart als ooggetuige op: 'lets treurigers, pijnlijkers is niet mogelijk! Je zag stapels lichamen van dode mannen, vrouwen en zelfs kinderen, van soldaten uit allerlei onderdelen, allerlei landen, bevroren, vermorzeld door vluchtenden of geveld door Russische kartetsgranaten; achtergelaten paarden, rytuigen, kanonnen, caissons, wagens. Iets verschrikkelijkers dan die twee kapotte bruggen en de bevroren rivier kun je je niet voorstellen'.

Bijzonder is dat we over deze zelfde gebeurtenis ook zo'n egodocument uit Westerwolde hebben. Het is het verslag van Johannes J.A. Lich (1784-1856) uit Vlagtwedde, die ook als luitenant van de 'Fransche Armée' (2e Legerkorps) de tocht naar Rusland heeft meegemaakt. In zijn *Eenige lotgevallen en ontmoetingen mij overgekomen in de terugtocht van Rusland [...], die ik de moeyte waardig acht voor mijn nakomelingen op het papier te stellen* beschrijft hij wat hij allemaal heeft meegemaakt. Opmerkelijk is zijn uiterst summiere weergave van de terugtocht over de Berezina: 'Eindelijk kwamen wij naar een paar marschen met veel moeyte over de Beresina met onze stukjes, die

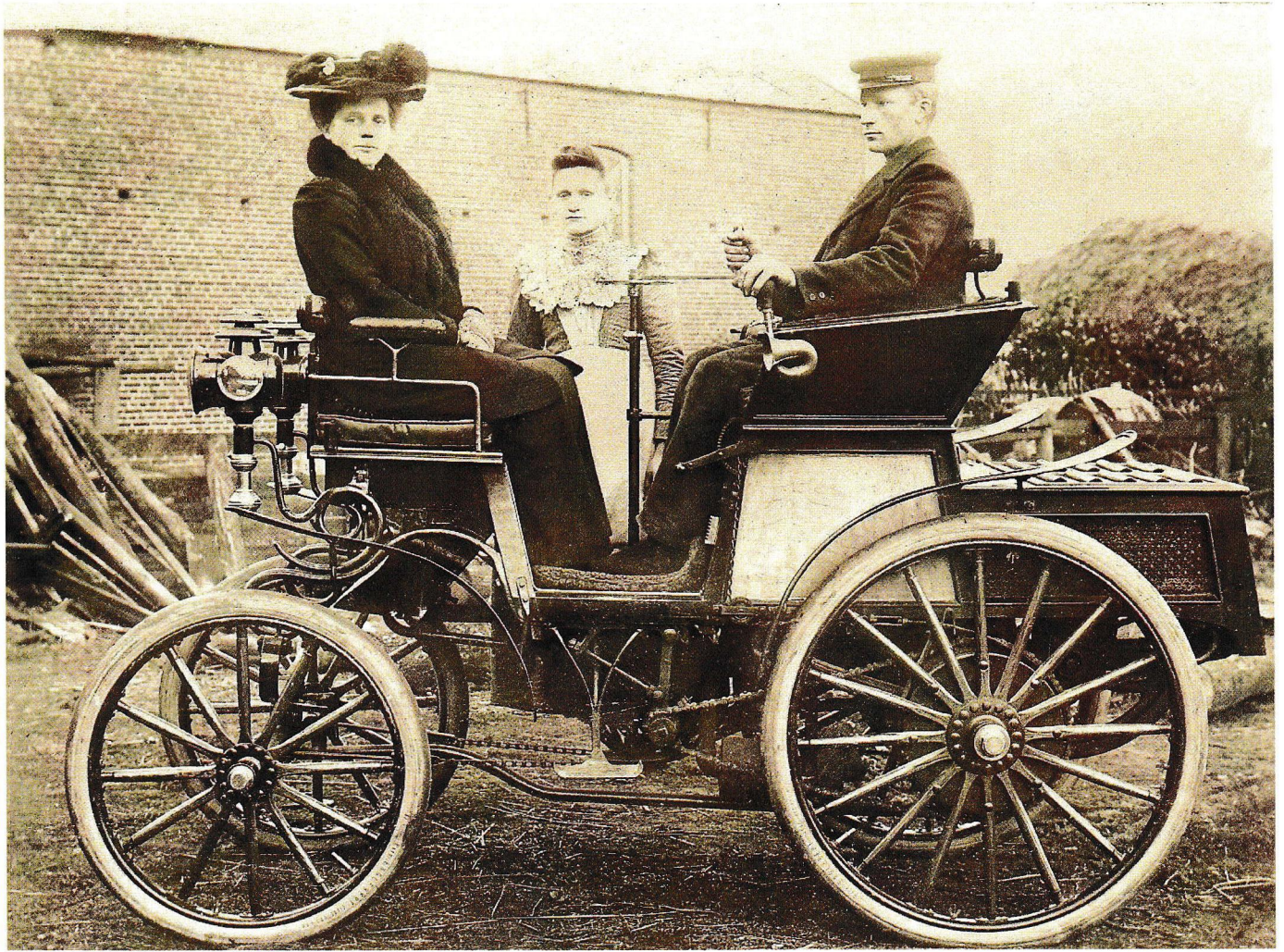
ook aan positie gesteld wierden, om te zullen ageren; de voorwagen was nauwelijks aan de Prolonge of eene kanonkogel doorboorde de twee agterste paarden van de voorwagen, door hun agterste gedeelte, waarop ik verzocht van de voorwagen afgeholpen te worden, dewijl daar niet op mijn aize [gemak] was'. Zo beschreef Lich één van de meest dramatische momenten tijdens de terugtocht van de Grande Armée, waarbij in drie dagen tijd volgens schattingen ca. 25.000 mensen het leven verloren en de Russen rond de 15.000.

Los van het feit dat we met de *Lotgevallen* van Lich natuurlijk een zeer bijzonder 'egodocument' van Westerwoldse bodem bezitten, doet het mij weer denken aan Draaisma, die in zijn boek de opmerkelijke verschillen tussen de herinneringen van veertigers en hun eigen (feitelijke) jeugd beschrijft. Misschien moeten we toch maar wat meer opschrijven in het leven. De persoonlijke betekenis van bepaalde herinneringen mag dan veranderen, we willen daarentegen toch wel graag weten "wie es eigentlich gewesen [ist]" (Ranke), nietwaar?

Jochem Abbes

Historiserende voorstelling (olieverf) van de terugtocht over de Berezina door Jan Hoyneck van Papendrecht (1858-1933).
Bron: www.collectie.legermuseum.nl

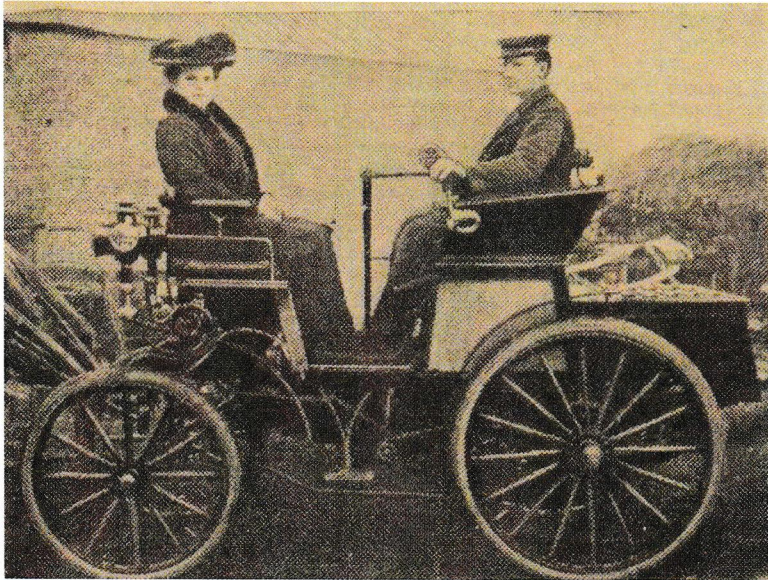

Eerste auto Groningen reed in Oldambt en Westerwolde

Deze foto is afkomstig van Geert Rikus Luth (1852-1915) en Lucretia Hubbeling (1849-1926) te Wedderveer en momenteel in bezit van hun achterkleindochter Gezina (Siena) Middel-Jonker te Wedderveer. De foto rechts werd op 15 januari 1937 gepubliceerd in het Nieuwsblad van het Noorden [1]. Het gaat hier om dezelfde foto, alleen is de dame in het midden achter de auto weg geretoucheerd. Men retoucheerde toen met verf op het negatief, waarbij het te moeilijk was het raam in de schuur te reconstrueren. Het zo genaamde 'photoshoppen' is dus van alle tijden. Waarschijnlijk is de dame verwijderd om een mooiere compositie te maken en de auto met zijn chauffeur en passagier beter tot

hun recht te laten komen. Elders in het blad staat onder de kop "De eerste auto in de provincie Groningen" het volgende te lezen: "De AI zou deze auto eigenlijk geweest moeten zijn, want zij was de eerste, die in het bezit was van een Groninger, n.l. wijlen den heer H. van Russen, die in 1900 er "de wegen mee onveilig maakt". Wijlen de heer H. Russen, in 1900 strocartonfabrikant te Oude Pekela, schafte zich in dat jaar een auto aan, of beter gezegd, liet zich een auto maken, want dat aanschaffen ging toen zo gemakkelijk niet. De carrosserie werd in de rijtuigmakerij van een zekeren Rademaker te Groningen gemaakt, hoofdzakelijk van hout. Achterin werd een één cilinder Benz motor gemonteerd, met vlieg-

wiel. De krachtoverbrenging geschiedde door middel van drijfriemen. Er waren twee versnellingen. De stuurinrichting was ongeveer gelijk aan die van een zaaimachine. Verder liep de wagen op luchtbanden. De verlichting geschiedde door acetyleneegas. De snelheid, welke gehaald kon worden, bedroeg 15 km per uur. Met dit "luxe" wagentje werd in de eerste jaren na 1900 menig tochtje gemaakt. Chauffeur-monteur was de heer **E. Feunekes** (op de foto aan de stuurstang), die de dagelijkse reparaties verrichtte; de heer Van Russen chauffeerde ook zelf. Helaas wordt de naam van zijn passagier niet vermeld. Mogelijk is het Geertje Toxopeus, de echtgenote van de eigenaar, en zal de ver-

dwenen dame haar dienstmeid zijn. Vanzelfsprekend had de wagen in die dagen veel bekijks. Er werd geen tocht gemaakt of er sloegen paarden op hol vanwege het lawaai van den één cylinder motor. In 1904 is de auto naar Duitsland verkocht".

De in het artikel genoemde heer Feunekes uit Wedderveer gaf in de krant van 18 januari nog enkele aanvullingen: "Er bestond toen nog geen rijbewijs en de auto's hadden ook nog geen nummer (kenteken). Er was nog geen wegenbelasting en eigenlijk behoefde er ook geen tol te worden betaald, omdat het voertuig niet in het tol-reglement werd genoemd. Om geen problemen te krijgen werd de tol meestal wel betaald, aangezien de tolbazen de tolboom wel eens naar beneden deden als ze de auto hoorden aankomen.

De heer Feunekes reisde bijna altijd met de heer Van Russen mee, omdat er geregeld wel iets te repareren was. Zowel de wegen als de banden waren van slechte kwaliteit, waardoor de banden voortdurend lek raakten. Deze moesten dan ter plaatse gelapt worden. Ook slipten de riemen wel eens als er een hoogte werd opgereden. Dan moesten of de riemen "ingevet", of de wagen even opgeduwd worden. Bij lange ritten moest het koelwater soms worden bijgevuld of er moest gewacht

worden tot het water was afgekoeld. Er werd hoofdzakelijk in het Oldambt en in het noorden van Westerwolde gereden.

Er werd zelfs een straatlied op het voertuig gemaakt en gezongen. Op een dag raakte bij Scheemda de bobine defect. Dit kon niet ter plaatse worden gerepareerd, waarna de auto voor 12 gulden door een scheepsjager met zijn paard naar Groningen werd getrokken. Helaas kon men in de stad niemand vinden die de auto kon repareren, waarna de auto per trekschuit naar Pekela werd gebracht. Uiteindelijk werd hij enige tijd later door een landbouwer naar het station in Stadskanaal gebracht om naar Duitsland te worden vervoerd. Waarschijnlijk is hij daar uiteindelijk gesloopt".

Kentenregistratie werd pas in 1906 ingevoerd. Het was in tegenstelling tot nu, een persoonsgebonden nummer, voorafgegaan door een voor iedere provincie eigen hoofdletter. De provincie Groningen kreeg de letter A toegewezen. Zo kon je dus altijd aan het kenteken zien uit welke provincie de auto afkomstig was. Meerdere auto's van eenzelfde eigenaar hadden allen hetzelfde nummer en bij aanschaf van een nieuwe auto behield men het toegewezen nummer. Het eerste Groninger kenteken A-1 werd op 5 januari 1906 te Groningen toegekend aan

Jonkheer Willem Alberda van Ekenstein. [2] Niet veel later op 21 maart 1906 werd aan Haiko Russen te Oude Pekela het kenteken A-139 toegewezen. Hij zal dus na de verkoop (sloop) van zijn eerste auto een nieuwe hebben aangeschaft.

De Chauffeur

De Chauffeur-monteur is Eiko Feunekes, die op 4 juli 1874 te Oude Pekela is geboren als zoon van de landbouwer Lukas Feunekes en Berendina Kuiper. Hij trouwde op 11 mei 1905 te Oude Pekela met Alida Knelsina Smeenk, geboren op 17 juli 1884 te Zuidwending als dochter van Jan Jans Smeenk en Meidina Kraan. Eiko overleed op 20 juni 1940 te Wedderveer, en Alida op 26 maart 1963 te Groningen.

Eiko was later rijwielhandelaar te Zuidwending en vervolgens Landbouwer en loonwerker te Wedderveer, tegenover de familie Luth. In 1937 gaf hij de molenmaker en architect Luitje Wiersma uit Sappemeer opdracht een zaagmolen te ontwerpen. Hij wilde hiermee zijn 10 ha groot eikenbos tot planken verwerken. Vervolgens heeft hij de molen aan de hand van de tekening zelf gebouwd. De molen kwam gereed in 1938 en is in 1997 gerestaureerd. Het staat aan het "Hoornder Gat" in Wedderveer tegenover de boerderij van de familie Luth (voorheen Snelter). Eiko was niet alleen een overbuurman van de familie Luth, maar via zijn vrouw ook familie. Alida is een kleindochter van Geertje Luth (1810-1882) die een zuster was van Rikus Jans Luth (1813-1893). En Rikus is de vader van Geert Rikus Luth (1852-1915), die in 1879 met de weduwe Lucretia Hubbeling (1849-1926) trouwde. Lucretia was eerder in 1869 getrouwd met Geert Snelter (18235-1876).

De eigenaar

De eigenaar van de auto is Haiko van Russen, geboren te Westerlee op 19 maart 1847 en overleden op 80 jarige leeftijd op 24 februari 1928 te Win-

schoten. Hij werd in zijn woonplaats te Oude Pekela begraven. Haiko is een zoon van Geert Haikes van Russen, landbouwer [3] te Westerlee en Elizabeth Doedes Doedens. Hij trouwde te Oude pekela op 19 mei 1870, op 23-jarige leeftijd met Johanna Linnenkoper (25 jaar oud), geboren te Oude pekela op 1 februari 1845, overleden aldaar op 20 januari 1892, 46 jaar oud, dochter van Sjam Geerts Linnenkoper en Grietje Geerts Hazelhoff. Haiko hertrouwde 22 augustus 1894 te Oude Pekela met de weduwe Geertje Toxopeus, geboren 5 november 1855 te Woldendorp, overleden op 6 juni 1920 te Winschoten, dochter van Jan Geert Toxopeus, landbouwer op Wolda hoeve [4] en Eppien Menzes Huininga. Geertje was eerder op 22 mei 1878 te Termunten getrouwd met Simon Hemmo Nieborg, landbouwer te Oostwolderhamrik, geboren te Oostwolderhamrik op 18 april 1856 en aldaar overleden op 6 maart 1885, zoon van Derk Edzes Nieborg en Ida Siemons Dallinga. Haiko was eerst landbouwer en werd later fabrikant in Oude Pekela. Hij was in 1883 medeoprichter en tot 1914 directeur van de strokartonfabriek Union in Oude Pekela. Ook was hij de medegrondlegger van een algemene werkliedenvereniging in Oude Pekela die zorgde voor de oprichting van onder anderen een ziekenfonds en een begrafenisfonds.

De bouwer van de auto

De eerste auto werd in 1886 door Karl Benz bedacht en gebouwd. De eerste Groninger auto is evenals de eerste Benz een vis-à-vis, waarbij de inzittenden twee aan twee tegenoverelkaar zitten. Gezien de gelijkenis met de eerste Benz zal de rijtuigenbouwer deze als voorbeeld hebben gebruikt.

Rijtuigmaker Piet Rademaker had zijn bedrijf in de Trompstraat in Groningen, waar hij volgens mevr. C. Schipper-Rademaker [5] voornamelijk koetsen en bokkewagens maakte. Hij is de oudoom van Mevr. Schipper. Pieter is op 29 september 1851 te Meeden geboren als zoon van de stelmaker Jan Geert Rademaker en Trijntje Pieters Sijtsema. Hij trouwde op 21 mei 1882 te Groningen met Anna Watermulder, geboren op 12 april 1852 te Kleinemeer (Sappemeer) als dochter van de scheepsbouwersknecht Luitje Watermulder en Lukje Homan. Anna had bij haar huwelijk al een dochtertje van 6 jaar. Haar dochter Henderika werd op 11 maart 1876 te Sappemeer geboren en kreeg later de familienaam Rademaker. Pieter overleed op 1 april 1928 en Anna op 7 juni 1934 te Groningen.

Bij inzoomen op de foto blijkt dat de auto op "Englebert" banden staat. Het merk bestaat nog steeds onder de naam Uniroyal banden. Het begon in 1868 als een kleine winkel in rubberproducten in Luik, waar Oscar Englebert in 1894 begon te experimenteren met banden voor koetsen en fietsen. In 1899 begon de eerste productie van banden, eerst in België en daarna ook in Duitsland en Frankrijk. In Nederland werd deze bandenfabriek vertegenwoordigd door de firma Englebert & Co te Leiden.

Haiko van Russen zal Piet Rademaker zeker al voor de aanschaf van de auto hebben gekend, want zij kwamen beide uit hetzelfde gebied (Meeden en Westerlee) en waren ongeveer van dezelfde leeftijd.

Jan Pieter de Groot

- [1] Koninklijke Bibliotheek: <http://kranten.kb.nl/>
- [2] Groninger Archieven <http://www.groningerarchieven.nl/onderzoek/kentekens>
- [3] boerderijenboek Wold-Oldambt, nr. 121a
- [4] boerderijenboek Termunten, nr. 4
- [5] Blikvanger, Nieuwsblad van het Noorden, 26-10-1976

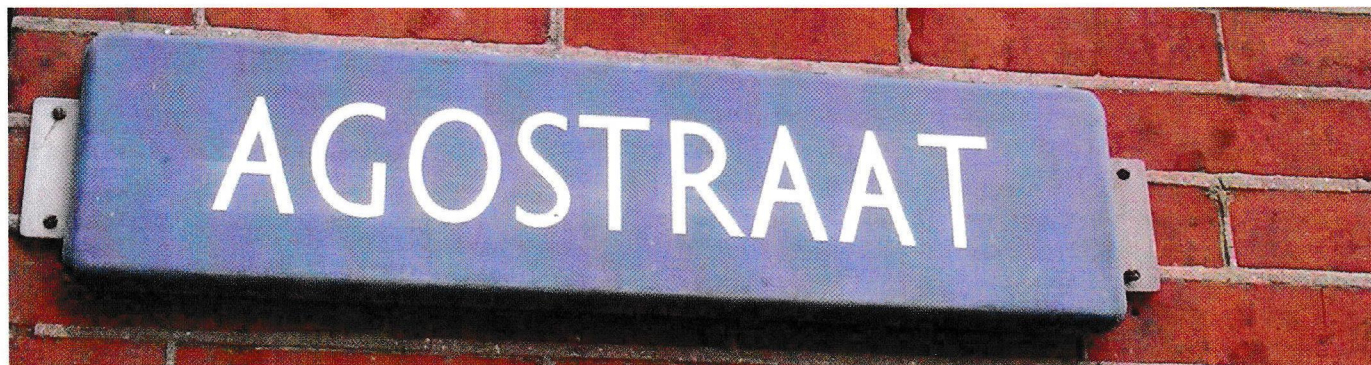
Molen Feunekes

Foto boven: De gerestaureerde molen van Feunekes in Wederveer.

Englebert banden

Bij inzoomen op de foto blijkt dat de auto op "Englebert" banden staat. Het merk bestaat nog steeds onder de naam Uniroyal banden. Het begon in 1868 als een kleine winkel in rubberproducten in Luik, waar Oscar Englebert in 1894 begon te experimenteren met banden voor koetsen en fietsen. In 1899 begon de eerste productie van banden, eerst in België en daarna ook in Duitsland en Frankrijk. In Nederland werd deze bandenfabriek vertegenwoordigd door de firma Englebert & Co te Leiden.

Aardappelen, Groenten en Ooft. Kortweg AGO. De NV AGO was oorspronkelijk een drogerij en conservenfabriek voor Aardappelen, Groenten en Ooft. Niet lang na de oprichting werd het de 'maatschappij voor het drogen, veredelen en verwerken van hout'. In deze fabriek werden voornamelijk houten instrumenten gemaakt voor de textielindustrie zoals bijvoorbeeld de bekende houten spoelen voor de weefmachines. De fabriek werd opgericht in 1915, na de aanleg van het Ruiten Aa-kanaal in 1912. Het laatste

Ruiten Aa-kanaal

Lange tijd kampte Westerwolde met wateroverlast. Dat kwam door de afgraving van het veen in Westerwolde en het aangrenzende gebied. Het veen had voorheen als een spons grote hoeveelheden water vastgehouden. Om aan de toenemende wateroverlast een einde te maken wordt in 1891 de *Vereeniging ter bevordering der kanalisatie van Westerwolde* opgericht. Wordvoerder is de energieke Boelo Luitjens Tijdens, landbouwer te Nieuw Beerta en tevens Tweede Kamerlid. In 1901 wordt het kanaalplan door de Kamer aangenomen en weldra wordt begonnen met de uitvoering. In 1920 is met de oplevering van het laatste deel van het Ruiten Aa-kanaal het project voltooid. De aanleg van de kanalen maakt overigens niet alleen een einde aan de wateroverlast maar verbetert tevens de aan- en afvoermogelijkheden van meststoffen en landbouwproducten in Westerwolde. Het stimuleert zo de landbouw en de industrialisatie van het gebied zoals bijvoorbeeld de NV AGO.

deel van het kanaal werd opgeleverd in 1920 (zie inzet hiernaast). Verscholen achter de bossen van het klooster in Ter Apel ligt het Agodorp, speciaal gebouwd voor de werknemers van de AGO fabriek. Deze fabriek werd de naamgever van zowel de buitenwijk (Agodorp) als de straat (Agostraat).

Tussen 1850 en 1900 was er een bloeiend dorpsleven in geheel Groningen. Maar "vanaf 1880 stagneerde de uitbreiding van de werkgelegenheid op het platteland". [1] Er kwamen steeds meer mensen en de hoeveelheid banen bleef achter. Het leven voor de landarbeiders op het Groninger platteland verslechterde. Bovendien werd ook in de landbouw gemechaniseerd wat er voor zorgde dat er meer werk met minder mensen kon worden gedaan. Velen trokken naar de stad (Groningen). In Westerwolde en de Kanaalstreek werden onder meer aardappelmeelfabrieken opgericht waar een deel

van de voormalig landarbeiders in dienst kon komen. Sommige landarbeiders hadden ook zelf nog een stukje grond. Zij verdeelden hun werk over de fabriek en hun eigen land. Dit gaf hen een iets betere inkomensbasis.

Sinds 1901 was er een nieuwe wet van kracht, de woningwet. Hierdoor werd aan de bouw van woningen strenge eisen gesteld. Doordat er schaarste heerste na de Eerste Wereldoorlog, had dit ook zijn weerslag op de woningbouw. Dit was een van de redenen dat het bouwen van nieuwe, goedkope arbeiderswoningen niet opschoot. Tussen de twee wereldoorlogen werden er in verschillende gemeenten woningbouwverenigingen opgericht. Zo ook in Ter Apel. De in 1916 opge-

In de Ago fabriek

In deze fabriek werden voornamelijk houten instrumenten gemaakt voor de textielindustrie zoals bijvoorbeeld de bekende houten spoelen voor de weefmachines in de textielindustrie.

richte stichting Ter Apeler Woningbouw werd enkele jaren later gevolgd door de komst van de vereniging Zelf Help [2] Maar niet alleen de woningbouwverenigingen waren verantwoordelijk voor de bouw. Ook fabrieksdirecties gaven opdracht tot het bouwen van woningen voor de eigen arbeiders. Zo ontstond op 8 januari 1921 een nieuwe woningcorporatie, de 'Naamloze Vennootschap N.V. Werkmansrust, Maatschappij voor de verbetering volkshuisvesting te Ter Apel' (1921-1969). Oprichter van deze naamloze vennootschap was een andere naamloze vennootschap, namelijk de N.V. AGO, Maatschappij voor het drogen, veredelen en verwerken van hout. Werkmansrust bouwde 45 woningen in een geheel eigen stijl, onder andere aan de AGO-sstraat, gelegen naast het vroegere AGO fabriekscomplex. De woningen werden in hoofdzaak bewoond door werknemers van de fabriek en werden er dan ook vlakbij gebouwd. Ze hadden veelal een ruime achtertuin zodat er door de arbeiders zelf groenten gekweekt kon worden. De hoeveelheid woningen die in opdracht van de AGO fabriek werden gebouwd was zodanig groot dat er, terecht, gesproken kon worden van een dorp. Agodorp. In deze buitenwijk van Ter Apel was het onderscheid tussen de woningen voor de arbeiders, het kaderpersoneel en de directie goed zichtbaar. Niet alleen in afmetingen, maar ook in stijl en locatie. Verantwoordelijk voor de bijzondere stijl van deze woningen was architect en waterbouwkundige T. Viersen uit Ter Apel.

De burgemeester Fredrik Adolf Beins en de secretaris Jarke Engelkes ondertekenen in juli 1921 een overeenkomst namens de gemeente Vlagtwedde. Dit betreft een afspraak over een voorschot van maximaal f 256000,- "of zooveel minder als zal blijken benodigd te zijn voor den aankoop van grond voor den bouw van 20 arbeiderswoningen in de nabijheid der fabriek (...)" [3]. Op 14 februari 1923 wordt door de burgemeester en wet-

A. G. O. dorp

TER APEL

houders van de gemeente Vlagtwedde een brief gestuurd aan de woningbouwvereniging Werkmansrust. Hierin wordt de toezegging en overeenkomst voor de bouw van 20 arbeiderswoningen vastgelegd: "(...) ter teekening toekomen een overeenkomst betreffende den bouw van 20 arbeiderswoningen, door uw vereeniging ten behoeve waarvan door tusschenkomst dezer gemeente voorschotten uit 's-Rijks kas zijn verleend." [4]

Daarna ontspint zich een flinke briefwisseling tussen de gemeente en de diverse betrokken partijen. Deze gaan altijd over het door het Rijk voorgeschoten geld, een transactie die door bemiddeling van de gemeente tot stand was gekomen en diverse regelingen die werden getroffen met de inspecteur der Volkshuisvesting. Zo laat de architect, dhr. T. Viersen op 23 maart 1923 weten dat "(...) de bouw dezer woningen zoover is gevorderd, dat de aanneemster, Maatschappij A.G.O. te Ter Apel een bedrag groot f 8.000,- kan worden uitbetaald in mindering op de laatste termijn, groot f 12.000,-" [5] Hij informeert de gemeente na iedere oplevering. Deze opleveringen hebben ook weer gevolgen voor de terugbetaling van het Rijksvoorschot. De Directeur-Generaal van de Volksgezondheid stuurt in de daaropvolgende jaren verschillende brieven naar de gemeente over de afbetalingen. Blijkbaar waren er ook eisen aan het verleende voor-

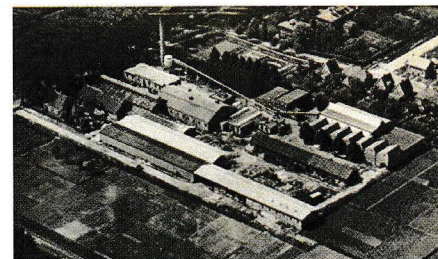
Groeten uit de A.G.O. straat

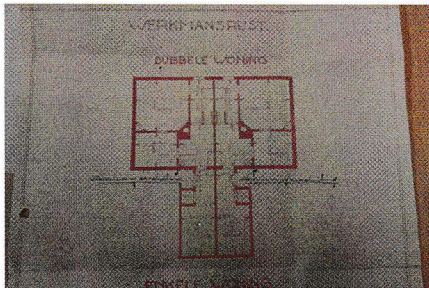
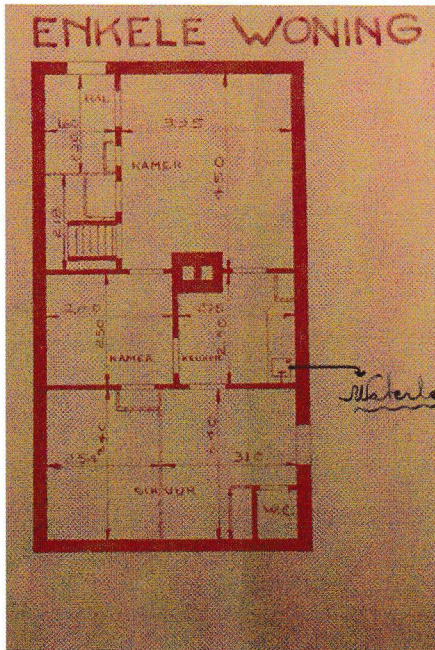
Een foto van de A.G.O. straat in Ter Apel als prentbriefkaart.

Luchtopnamen van Agodorp en de AGO fabriek

Hieronder twee luchtopnamen van Agodorp. Op de eerste is een groot deel van het AGO fabriekscomplex te zien en een klein deel van de woningen. De tweede foto is veel recenter en laat heel mooi de vorm van het dorp zien.

schot gesteld, getuige de brief van N. V. Werkmansrust op 7 april 1923. Hierin wordt gemeld dat de woningen die met rijksvoorschot zijn gebouwd op 1 mei 1923 gereed zullen zijn. "Indien wij van ieder complex 2 woningen voor rijks ambtenaren beschikbaar moeten stellen, zoals door den Minister indertijd is gevraagd, zo verzoeken wij u ons dit zoo spoedig mogelijk te willen mededelen, daar wij hiermede met het verhuren der woningen rekening moeten houden." [6] Er waren verschillende soorten woningen. De directiewoningen stonden, zeer ruim bemeten, op een flinke kavel, zodanig gebouwd dat zij uitzicht hadden op het pas gegraven Ruiten Aa-kanaal. Dan waren er nog vrijstaande, zogenaamde 'enkele woningen' en de 'dubbele' woningen'.

Tekening enkele woning

Linksboven een foto van de originele tekening van architect T. Viersen uit Ter Apel.

Dubbele woning

Hierboven een tekening van de voorgevel van een dubbele woning. Daaronder de plattegrond hiervan. De indeling is niet een exacte kopie van de enkele woning, maar bevat dezelfde elementen.

Schilderen

Rechtsboven een foto van het schildersbedrijf van Lambertus Wijnsema, aan het werk in het AGO-dorp. Op de achtergrond van deze foto een grote schare kinderen die op het fotospectakel is afgekomen. (foto Oud Ter Apel)

Directiewoningen

Rechts, tweede foto van boven, een foto van de directiewoningen langs het Ruiten Aa-kanaal. (foto Oud Ter Apel)

Het gezamenlijke verleden, de ietwat verscholen huizen achter het bos van het klooster en de trouw van de bewoners, maakt dit dorp tot een unieke en historische plaats in Westerwolde.

Jenneke Weber

Over de Agostraat

Naam: Agostraat
Sinds: de bouw van de woningen in 1922
Coördinaten: huidig 53 03'36,89"N en 7 05'13,45"O
Lengte: 675 meter
Verbindt: de Schotslaan met het Ruiten Aa-kanaal Noord
Zijwegen: Molen A-laan en de Wijerstraat

[1] M.G.J. Duijvendak e.a. *Geschiedenis van Groningen*. Nieuwste tijd – heden III (Zwolle 2009)
 [2] www.oudterapel.nl
 [3] Brief uit het gemeentearchief van Vlagtwedde.
 [4] Ibidem.
 [5] Ibidem.
 [6] Gemeentearchief Vlagtwedde.

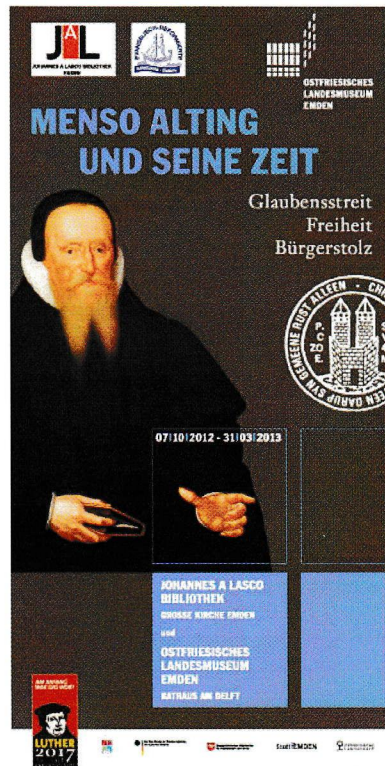
Excursie

In het vorige nummer van Terra Westerwolda is een verslag opgenomen van de laatste bijeenkomst van de vereniging op 23 juni jl. in Oudeschans. Hier werd de voormalige garnizoenskerk en het vestingmuseum bezocht en kregen de aanwezigen een rondleiding door het dorp aangeboden.

De traditionele excursie, die doorgaans in september wordt gehouden, is dit jaar verplaatst naar zaterdag 27 oktober. Dit jaar staat Oost-Friesland in de planning. Dat is vanwege de dubbeltentoonstelling over Menso Alting ('*Menso Alting und seine Zeit. Glaubensstreit – Freiheit – Bürgerstolz*') in de Johannes à Lascobibliotheek en het Ostfriesisches Landesmuseum dat de excursie in oktober plaatsvindt. De tentoonstelling is vanaf 7 oktober te bezichtigen.

Menso Alting (1541-1612) speelde een belangrijke rol in de vroege periode van de Reformatie in Groningen en Drenthe. Hij had goede contacten met graaf Willem Lodewijk, was nauw betrokken bij het opstellen van de Groninger kerkorde en mocht de eerste gereformeerde predicatie in de Martinikerk houden na de verovering van Groningen (Reductie 1594). De dubbeleexpo-

sitie die op initiatief van de Ev.-reformatie Gemeinde te Emden tot stand gekomen, is vanaf 7 oktober (zijn sterfdatum) tot en met 31 maart 2013 in de genoemde instellingen te bezichtigen. Een aanrader voor iedereen die geïnteresseerd is in de regionale geschiedenis. In het volgende nummer van Terra Westerwolda wordt een verslag van de excursie opgenomen.

15-12 Dag van de Westerwoldse Geschiedenis

De decembervergadering van onze vereniging wordt dit jaar gecombineerd met een bijzondere bijeenkomst: **De Dag van de Westerwoldse Geschiedenis op 15 december** in het gemeentehuis te Sellingen.

De gemeente Vlagtwedde is initiatiefnemer van deze dag en plaatst deze in een reeks van activiteiten in het kader van het 200-jarige bestaan van de gemeente. De Historische Vereniging participeert in deze dag en het is daarom dat de decemberactiviteit gecombineerd wordt met deze – hopelijk inspirerende – middag. We hopen een gevarieerd programma neer te zetten dat voor iedereen wat te bieden heeft: geschiedenis, genealogie, landschap enzovoorts. Het is een primeur in Westerwolde en we hopen natuurlijk op veel belangstelling.

Belangstellenden kunnen de datum alvast noteren in de agenda. Verder informatie wordt verstrekt via de media, waarbij de leden van de vereniging het programma thuisgestuurd krijgen.

Lid worden van de Historische Vereniging Westerwolde?

De Historische Vereniging Westerwolde bestaat al sinds 1980. We houden ons bezig met de historie (in de breedste zin van het woord) van het landschap Westerwolde en de genealogie (stamboomonderzoek) van haar bewoners.

Wilt u lid worden van de Historische Vereniging Westerwolde? Voor 20 euro per jaar kan dat!

Het lidmaatschap is inclusief het tijd-

schrift Terra Westerwolda en geeft recht op het gratis bezoeken van onze gezellige ledenbijeenkomsten met interessante sprekers en deelname aan onze excursies (tegen kostprijs).

Zie voor meer informatie onze website www.verenigingwesterwolde.nl en meldt u hier aan als lid. U kunt ook een e-mail sturen aan info@verenigingwesterwolde.nl of door telefonisch contact op te nemen met Bert Roossien (secretaris): 06-23236063

Nee, het was beslist geen luxe

Geert Kluiters (88) zag levenslicht in plaggenhut op veen en heide van Sellingerveen

Op het veen en de heide van het Sellingerveen zag Geert Kluiters (88) in de zomer van 1924, 5 augustus om precies te zijn, het levenslicht. Hij was de achtste van de tien kinderen die het gezin Kluiters telde. Het huisje, waarin Geert werd geboren, mocht eigenlijk die naam niet dragen. Krotwoning of plaggenhut is een meer passende omschrijving. "Het was het oudste huisje in het veen, in het gebied tussen de Zevenmeersveenweg en de Barkhoorn", weet Kluiters. "Beetserswieke werd de streek ook genoemd."

Niets herinnert nu aan die situatie van toen. Geert Kluiters geboorteplek is niet meer exact aan te wijzen. Een krantenknipsel, waarin vaag de zwaar uit het lood hangende krotwoning is

afgedrukt, is het enige tastbare bewijs dat de Kluiters in het veld hebben gewoond. "Het was armoede troef", bevestigt de nu aan de Dorpsstraat wonende Sellinger. "Beslist geen luxe. De kleren wisselden van kind tot kind. Was het jasje voor de een te klein, deed de volgende hem weer aan. De aine d'r oet, de aander d'r weer in. Zo ging dat. Ik zie m'n moeder Geertje nog achter de naaimachine zitten. Hup, weer een broek of jasje verstellen".

Op het lapje grond dat de familie had gekocht van 'Oldje Pik' werd aan het eind van de negentiende eeuw het huisje gebouwd. De gevel weliswaar van steen, maar de rest van balken en daarop plaggen. Na verloop van tijd begon de woning danig te verzakken en dreigde zelfs in te storten. "Van binnenuit werden palen geplaatst op de gevel te stutten", legt Geert Kluiters uit.

Vader Albert Kluiters was een keuterboertje, bewerkte het land en had wat vee. Daarmee trad hij in de voetsporen van zijn vader, Geerts opa dus, die soms paarden verhandelde. Aanzien en rijkdom leverde dat niet op. "Gain vetpot", stelt Geert Kluiters.

Toch herinnert Geert Kluiters z'n eerste jeugd jaren als aangenaam. "Ik ben in het veld groot geworden. Dat gaf een vrij gevoel. Als klein jongetje al stak ik waar mogelijk een handje toe. We hadden het niet breed, arm zelfs, maar ongelukkig? Zeker niet. Lang heb ik er trouwens niet gewoond, want in 1930 zijn we verhuisd. We kregen een steenen huis in Zuidveld. Later begreep ik dat de gemeente Vlagtwedde die huizen dankzij steun van het rijk in het kader van de volkshuisvesting heeft kunnen realiseren. Amper zes jaar was ik, ineens weg van het veld en de hei".

Doorleren was er voor Geert Kluiters niet bij, daarvoor moesten er te veel monden worden gevuld. Op z'n veertiende had hij z'n eerste baantje als boerenknecht in Laudermarke. "Een hele rijksdaalder als weekloon. Ik leerde er melken. In de winter was er geen werk, moesten we zegeltjes plakken. - Konden we inleveren om mondjesmaat etenswaren te kunnen kopen". Een dik half jaar later verwisselde Geert van baas, ging aan de slag bij een boer in Laude, weer later bij veeboer Kraai in Ellersingshuizen. "Als ik ergens een cent meer kon verdienen, deed ik dat", legt Kluiters het wisselen van werkgever uit.

In de oorlogsjaren, het was inmiddels 1942, werd Geert Kluiters opgeroepen om door de Duitse bezetter te werk te worden gesteld. Hij werd naar Mecklenburg gedirigeerd. Veeboer Albrecht von Fossveld kon wel een melkknecht gebruiken. Want melken kon Geert, hij was zelfs in het bezit van een heuse melkdiploma. Veel zin om voor de Duitsers te werken had Geert niet, hij probeerde er zelfs onderuit te komen door zich te laten besmetten met roodvonk. "Het lukte niet. Zelfs een bewuste logeerpartij bij een roodvonk-patiënt leverde niet het gewenste resultaat op. Von Fossveld was een fanatieke man. Telkens als ie kwam controleren of wij ons werk deden, hief hij z'n arm en riep: "Heil Hitler!" "Ja, ja hoor," antwoordden wij, de Nederlandse arbeidskrachten, "Hai ligt er."

Wat eerder mislukte, gebeurde toen Geert Kluiters werd overgeplaatst naar Pommeren. Hij werd ziek. De diagnose: roodvonk. "De Duitsers waren in paniek, doodsbenuwd voor die besmettelijke ziekte. Ik werd opgenomen in het ziekenhuis en deed me veel zieker voor dan ik was. Toen moest ik terug naar huis. Daar regelde m'n broer dat ik in dienst kwam bij de gemeente Vlagtwedde. De Duitsers eisten mannen op die het klooster en het Boschhuis in Ter Apel moesten bewaken. Ik

werd er een van, waardoor werd voorkomen dat ik terug moest naar Mecklenburg of Pommeren. Liep ik 's nachts rond klooster en Boschhuis om mogelijk 'gespuis' te weerhouden van een overval. De hoge Duitse officieren hadden daar immers voedsel in overvloed. Waarmee ik de bewaking deed? Met simpele wandelstokken. Je lacht er nu om, maar die Duitsers waren fanatiek. Nou, dan trok je een serieus gezicht en deed je 's nachts de ronde".

Na de oorlog pakte Geert Kluiters de draad weer op: hij ging terug in de landbouw als boerenknecht. Het aanbod was een uurloon van zestig cent, maar Geert Kluiters wist er na stevige onderhandelingen twee cent meer uit te peuren. "Dat was heel wat", herinnert Kluiters zich. De verharding van de weg tussen Sellingersluis en Ter Apel was er de oorzaak van, dat Kluiters het land verruilde voor de weg. "Werkers werden gevraagd om de schepen die vanuit Dortmund aanmeerden bij de Zuidveldersluis te lossen. In het ruim zat tonnen materiaal voor de verharding. Het was hard werken, we maakten lange dagen, maar het betaalde goed. In totaal werd er 24 kilometer weg aangelegd, we zijn twee jaar bezig geweest", zegt Kluiters.

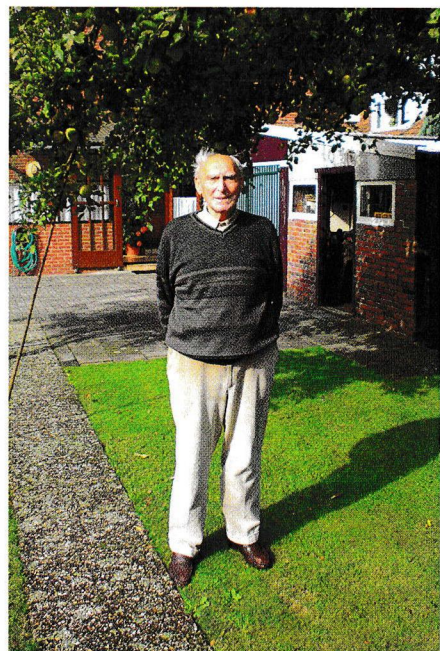
Het werk in de wegebouw beviel de Sellinger zo goed dat hij als straatmaker en wegebouwer aan de slag ging. Z'n werkterrein lag voornamelijk in Duitsland, juist het land dat hij in de oorlog zo verfoeide. "Het verdiende behoorlijk", verklaart Kluiters. "Nadeel was dat ik in de week ver van huis was. Dat is niet leuk als je met vrouw Aukje jonge kinderen hebt. Ik voelde me zoals die man uit dat reclamefilmpje op de televisie: wie is toch die man die 's zondags het vlees komt snijden. Maar er moet ook brood op de plank komen. Tot zowat m'n 65e heb ik het volgehouden, heb ik toch een halve eeuw gewerkt. Ik heb destijds gebruik kunnen maken van een regeling, was ik ineens Frührentner".

Sinds 1976 bewoont Geert Kluiters z'n woning aan de Dorpsstraat in Sellingeren. Veelal eigenhandig opgeknapt en verbouwd. "Nee, een timmerman ben ik niet, maar als je de ogen goed de kost geeft, kun je heel veel". Dat bewijst Kluiters dagelijks. 's Morgens rinkelt de wekker tegen zes uur, waarna hij huishoudelijke karweitjes doet. Boenen, poetsen en stofzuigen. "Ik wil dat het er netjes uit blijft zien", verklaart Kluiters. "En straks weer appelmoes maken van de appels uit de boomgaard achter het huis".

Z'n jeugd, waarin het gezin van vader Albert en moeder Geertje, het 'zo stoer' had, leeft bij Geert Kluiters als een fijne herinnering. "Je wist niet beter hè", zegt hij. "Ik ben geboren in de allerarmste tijd, maar heb wel iets moois van het leven gemaakt". Alleen jammer dat ie struikelde over de deurdrempel en na die val stijf in de heup is geworden. En daardoor z'n hobby, het stildansen, niet meer kan beoefenen.

Hennie Lemein

De kwartierstaat van Geert Kluiters vindt u in het volgende nummer van Terra Westerwolda.

De stelmakerij te Sellingen: een bouwhistorische opname

De oude Stelmakerij in Sellingen heeft een verborgen geschiedenis die niet direct aan het uiterlijk valt af te lezen. Het lijkt nu een weliswaar oud, maar niet bepaald indrukwekkend gebouw. Bekend is het wel, want alleen al zijn plaats aan de doorgaande weg maakt dat iedereen uit Sellingen en de naaste omgeving weet dat het bestaat, gewoonweg omdat het gezien wordt.

Verborgen noemen wij de geschiedenis, omdat uit bouwhistorisch onderzoek van het gebouw tevoorschijn is gekomen dat het totaal andere verschijningsvormen heeft gekend dan wat er nu te zien is.

Dendrochronologisch onderzoek

Het onderzoek heeft zich op verschillende aspecten van de Stelmakerij gericht. Eén van de belangrijkste onderdelen is het dendrochronologisch onderzoek geweest. Dendrochronologie stelt namelijk onomstotelijk vast hoe oud het hout is dat voor de constructie gebruikt is. Als goed te zien is, dat het

hout niet eerst voor een andere constructie gebruikt is –wat vaak voorkomt–, is de datering door dendrochronologisch onderzoek ook de stichtingsdatum van het bouwwerk. Voor constructies in de bouw, ook in de Stelmakerij, werd meestal gebruik gemaakt van eikenhout. Om eikenhout goed en gemakkelijk te bewerken, gebruikt een timmerman altijd het liefst zo vers mogelijk hout. Dan is het nog redelijk zacht. Als het pas twee jaar oud is, wordt het al moeilijker om het te bewerken. Zagen en boren kosten dan veel meer inspanning en gaan veel minder snel dan wanneer het hout vers is. Bovendien is het zo, dat aan het hout zelf te zien is of het vlak na de kap verwerkt is of pas veel later: de zaagsneden of de bijlslagen zijn bij vers hout veel groter dan bij ouder hout.

Ankerbalkgebinten

Oorspronkelijk bestond de hele constructie van de Stelmakerij uit een stelsel van ankerbalkgebinten. Daarvan zijn er nog drie over, dat wil zeggen, aan de zuidzijde staan de stijlen van de gebinten, keurig met de gehakte telmerken 1-3, maar aan de straatkant zijn

de stijlen verdwenen. Precies op de plaats daarvan staat nu de voorgevel. Dat er stijlen geweest zijn, is te zien aan de ankerbalken, waarin een gat zit dat voor een schoor bedoeld was, die de balk vanuit de stijl ondersteunde.

Datering

Het dendrochronologische onderzoek heeft uitgewezen dat het hout van de stijlen afkomstig is van bomen die in 1696 gekapt zijn. Dat betekent dan dat er in 1697 een bouwwerk verrezen is. De enige terughoudendheid in de datering is de uitkomst van één balk, die in 1734 ± 6 is gedateerd. Dat kan betekenen dat nu juist die ene balk om een onbekende reden vervangen is, of dat er toch iets aan de datering schort. Het meest waarschijnlijke blijft toch, dat er in 1697 een boerderij gestaan heeft, waar in de loop van de tijd het nodige aan veranderd is.

Het was wel een boerderij van een kleiner type dan gebruikelijk. Over het algemeen is de afstand tussen de stijlen 750 cm, maar hier is die 530 cm. Ook de hoogte is iets geringer, normaal is dat tussen de 280-300 cm, hier 240 cm.

De geprofileerde druiprand.

Aan de pilasters zit een basement.

Eén van de ankerbalkgebinten met een praktische oplossing: de stijl dient tevens als schoor, omdat hij niet recht is.

Leem

Een gedeelte van de achtergevel is met leem gemetseld. Meestal werd voor het metselwerk kalkmortel gebruikt, maar leem als mortel komt in Westervolde vaker voor, net als trouwens bij meer boerderijen in Drenthe bijvoorbeeld. Het is dan ook heel waarschijnlijk dat het gedeelte met leem nog een restant is van de oorspronkelijke boerderij.

Die boerderij moet een voorhuis gehad hebben. De telmerken van de gebinten beginnen met een I en lopen naar het westen verder. Op de plaats van de huidige voorgevel staat een stijl en tussen die stijl en het eerste gebint een plaat die duidelijk hergebruikt is. Daaruit is te concluderen dat het gedeelte van het eerste gebint tot de voorgevel later aangebracht is, op de plaats van een voorhuis.

Voorloper

Wanneer de huidige voorgevel op de plaats van de stijlen is gekomen, valt niet zeggen. Ook niet of er een gedeelte van het voorhuis is afgehaald. Op de kadastrale kaart uit 1832 en de bewerking daarvan in HisGis, een site die op de computer onder www.hisgis.nl geraadpleegd kan worden, is de voorloper van de huidige Stelmakerij te zien. Het lijkt erop dat de voorgevel er toen al stond. De grootte van de twee ramen links van de voordeur geven ook die periode aan. Aan het einde van de achttiende eeuw en verder in de negentiende eeuw was het gebruikelijk om vensters lager in de muur aan te brengen dan tot dan gebruikelijk was. Op een foto uit het tweede of derde decennium van de twintigste eeuw zijn aan de rechterzijde van de voordeur dezelfde vensters te zien. Bovendien is er nog een interessant detail. Het gebouw was langer dan het huidige. Er was een krimp op de plaats van de huidige zuidgevel. En er waren twee schoorstenen. Eén haardplaats moet tegen de oostelijke gevel aan zijn geweest en een haardplaats is er geweest op de plaats waar de krimp was.

De schuur achter de stelmakerij.

Aan het metselwerk van de achtergevel is heel wat veranderd. De sporen zijn duidelijk te zien, maar het is niet altijd mogelijk de reden ervoor aan te geven. Ook in de zuidgevel, die na de foto uit ca. 1930 is gemetseld, is al weer een aantal zaken anders dan in het begin. In de top is een toegang tot de zolder, een luik waarschijnlijk, dichtgezet en op de begane grond een deuropening.

Brand

Er is brand geweest in het pand. Wanneer dat was, valt vast met enig spoorwerk op te lossen. In ieder geval was dat duidelijk te zien. Er was een geblakerde onderkant van een balk in de meterkast te zien. Ook de zijkanten waren verkoold, maar aan de bovenkant van de balk was niets te zien. Dat kan betekenen dat de zoldervloer het vuur tegengehouden heeft. Het gebouw is immers niet helemaal verloren gegaan.

Ook op de kap valt een boel te zien. Het landschap van de dakpannen ziet er levendig uit. Geen wonder, de samenstelling van de pannen bleek uit heel verschillende bronnen afkomstig. Minstens vier verschillende soorten

pannen hebben wij geconstateerd, misschien zijn er zelfs nog meer.

Het gebouw achter de Stelmakerij is ook bijzonder. Het is een groot bouwwerk dat helemaal uit kalkzandsteen is opgemetseld, behalve de onderzijde, de plint, want die is uit gebruikelijke baksteen opgebouwd, met de bedoeling om optrekkend vocht tegen te

In de meterkast zit een geblakerde balk.

gaan. De pannen op het dak zijn van beton, aardig begroeid met mos. De nokvorsten zijn hier en daar verdwenen, lijkt het, maar die liggen of op het dakvlak, of achter het gebouw in het groen erachter. Op de foto uit 1930 staat het, vanzelfsprekend, want het is een typisch product van de bouwnijverheid uit het begin van de twintigste eeuw.

Etalagepui

Nu is rechts naast de voordeur een ogenschijnlijk betonnen etalagepui te zien. Die pui is echter opgemetseld uit baksteen en daarna gepleisterd. Het is een kenmerkend product uit de jaren vijftig of begin zestig. In de ogen van iemand uit het begin van de eenentwintigste eeuw is dat een vermindering van de gevel. Toen de etalage aangebracht werd, zal men er ongetwijfeld trots op geweest zijn, maar nu...?

Toch valt er veel voor te zeggen om de situatie te laten zoals die nu is. De etalagepui is namelijk een steeds zeldzamer voorbeeld van de architectuur uit de wederopbouw. Hij is met zorg uitgevoerd. De gestileerde pilasters hebben een basement, de druiprand aan de bovenzijde is voorzien van een holprofiel, details, die duidelijk maken

dat er niet zomaar een moderne pui is aangebracht, maar dat er nadrukkelijk over nagedacht is. De Stelmakerij is bovendien een product van voortdurende veranderingen aan een gebouw, dat er oorspronkelijk heel anders uitgezien heeft, dus waarom zou je een verandering uit de jaren vijftig anders behandelen dan een verandering uit 1800?

Hans Ladrak

Naschrift

Op de vraag waarmee Ladrak zijn artikel besluit zal elk antwoord in elk geval een behoorlijk subjectief gehalte bevatten. Welk uitgangspunt neem je bij de restauratie van een gebouw: conservering of reconstructie? Met andere woorden: restaureer je het gebouw zoals het zich A.D. 2012 aandient of kies je voor een bepaalde periode met als consequentie dat onderdelen van latere datum worden verwijderd en in overeenstemming met de gekozen periode wordt gebracht. Bij een "complex" en door de tijd sterk gewijzigd gebouw als de Oude Stelmakerij zal een groot deel bijna vanzelfsprekend conserverend moeten worden gerestaureerd. Het gehele pand zou immers in dat geval

voor een aanzienlijk deel gereconstrueerd moeten worden met een bepaalde periode (welke?) als uitgangspunt.

Bij de restauratieplannen voor de Oude Stelmakerij is echter rekening gehouden met de thematiek van het bezoekerscentrum (de bewoningsgeschiedenis van Westerwolde tot aan de grote veranderingen in het begin van de 20e eeuw). Daarom is toch gekozen voor een gedeeltelijke reconstructie: de voorgevel wordt in zijn verschijning van de 19e eeuw hersteld. De consequentie van deze keuze is geweest dat het rechter deel van de gevel (met de naoorlogse etalagepui) in overeenstemming met het linker deel van de gevel wordt gebracht. In zekere zin is dit een verlies; de opmerkingen en aanbevelingen van Battjes & Ladrak zijn ernstig en veelvuldig overwogen.

Maar misschien wordt over honderd jaar de etalagepui wel weer gereconstrueerd omdat de naoorlogse wederopbouw als thema een onmisbare plek in het gebouw moet hebben. En daarover mogen de generaties na ons weer mooie discussies voeren en van mening verschillen over een conserverende, dan wel reconstruerende restauratie.

Jochem Abbes, namens de gemeente Vlagtwedde

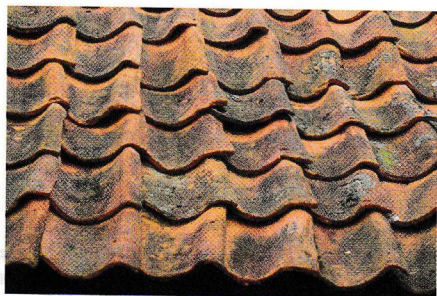

Foto onder: vier verschillende soorten pannen. Aan de nokjes is het onderscheid te zien.

De etalagepui in de oude situatie.

Nieuws uit het Streekhistorisch Centrum

Zondagmiddagactiviteiten weer van start

Met ingang van de maand oktober zijn er weer zondagmiddagactiviteiten in het SHC. Tot en met april is er vrijwel elke zondag iets te doen, variërend van lezingen over een streekhistorisch thema tot rondwandelingen onder leiding van een gids op locatie.

In de maand oktober wordt door het SHC bovendien aangehaakt bij de diverse themamaanden die worden georganiseerd. Zo is het bijvoorbeeld ook Maand van de Geschiedenis met als thema Arm en Rijk, waarvoor op 21 oktober een lezing over de armenzorg wordt gehouden, en in het kader van Oktobermaand, Kindermaand is er op 28 oktober een sjoelmiddag in het museum.

Tot en met december is er een wissel-tentoonstelling te zien ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Handelsvereniging Musselkanaal.

Zie voor de agenda de achterzijde van deze Terra Westerwolda of www.streekhistorischcentrum.nl

De Jatrie

De restauratie van het Veenkoloniale binnenvaartschip de Jatrie die aan het SHC is geschonken, vordert stapje voor stapje. Op zaterdag 29 september werd de buitenzijde van het schip door een team professionele schilders weer in de verf gezet. Dit gebeurde op initiatief van Erik Schrik, eigenaar van de Noord Nederlandse Verfgroothandel te Stadskanaal die zijn afnemers vroeg een bijdrage te leveren aan het project. Zij kwamen belangeloos meehelpen, waardoor de klus in een dag werd geklaard en het schip nu weer van de originele kleuren is voorzien. Verder is afgesproken dat in het voorjaar van 2013 de Jatrie door dezelfde groep schilders aan de binnenkant zal worden afgeverfd. Jeugdige werkzoekenden en vrijwilligers van de Stichting Jatrie gaan deze herfst en winter het voorwerk voor deze klus verrichten. Het stichtingsbestuur moet overigens nog wel dekking vinden voor deze kosten waarvoor bij diverse fondsen inmiddels een aanvraag is ingediend.

Huisje van Manning

Ook de restauratie van de tuinmanswoning naast het SHC vordert gestaag. Na de bouwvak werd gestart met de inpandige renovatie, waarbij inmiddels de hele bovenverdieping is doorgebroken waardoor nu één grote ruimte is ontstaan. Ook op de benedenverdieping zijn doorbraken gemaakt van de garage naar de achtergelegen schuur waar ruimte wordt gecreëerd voor nieuwe archief-annex activiteitenruimte, en naar de keuken waardoor men binnendoor deze ruimte kan bereiken. In de voormalige werkplaats worden momenteel toiletten geïnstalleerd zodat het Huisje van Manning straks van alle gemakken is voorzien om ook te worden verhuurd aan kleine groepen voor allerlei bijeenkomsten.

Geschiedenis. Ontzettend leuk. Steun het Streekhistorisch Centrum.

Het Streekhistorisch Centrum in Stadskanaal vertelt de geschiedenis van de Kanaalstreek. In het omvangrijke archief worden de getuigenissen van de unieke historie bewaard. Daarnaast zijn er exposities, lezingen en presentaties en is er een lesprogramma voor scholen. Om dit alles te kunnen doen, is uw steun hard nodig.

U kunt donateur van het SHC worden voor € 20,00 per persoon per jaar, of voor € 30,- per huishouden per jaar. Voor €12,50 extra ontvangt u ook het tijdschrift Terra Westerwolda drie maal per jaar op uw adres.

Hiervoor krijgt u gratis entree bij de exposities en diavoorstellingen en korting bij de overige zondagmiddagactiviteiten. Ook wordt er jaarlijks een donateursavond en een donateursreis georganiseerd. Bedrijven kunnen vanaf € 150,- per jaar bedrijfsdonateur worden.

U kunt zich aanmelden door een e-mail te sturen naar info@streekhistorischcentrum.nl. Bellen mag ook: 0599-616249.

www.streekhistorischcentrum.nl

Arm en rijk

'Pff, huiswerk. Alsof we ieder moment dat we niet op school zijn met huiswerk bezig moeten zijn'. Hanno zegt het ietwat verontwaardigd. Ze hebben de afgelopen week juist heel veel huiswerk gedaan. Niet dat het hen was opgedragen, maar omdat ze allebei zo nieuwsgierig zijn. Karlijn lacht naar Hanno. Ze is het deze keer volledig met hem eens. 'Bovendien', gaat Hanno verder, 'is huiswerk echt iets van deze tijd. Vroeger hadden kinderen helemaal geen huiswerk. Toen was alles veel simpeler. Toen kon je nog echt leven. Lekker buiten spelen, normale lessen op school en ...' Karlijn onderbreekt hem. 'Doe niet zo raar. Misschien hadden kinderen vroeger geen huiswerk, maar ze hadden ook vaak amper een huis. Volgens mij hadden ze graag huiswerk gehad'. 'hè ja, gaan we op die toer. Mam zegt zoiets ook altijd wanneer ik geen zin heb in spuitjes. Dat de kinderen in de derde wereld daar dol op zouden zijn. Nou, dan stel ik voor om vliegtuigen vol met die spruitenrommel over te vliegen. Maar dat mag ik niet zeggen'. Karlijn schiet in de lach. 'Ja, dat zei mijn moeder ook altijd. Maar toen was ik acht'. Ze fietsen zijgend verder. Na een poosje zegt Karlijn: 'denk je nou echt dat kinderen vroeger geen huiswerk hadden en alleen maar lol maak-

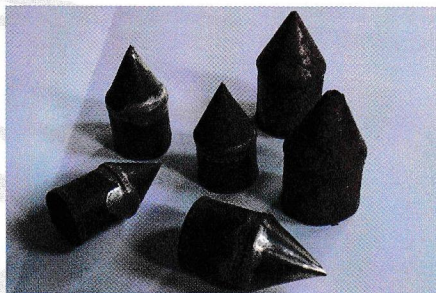
ten?' 'Nou ja, niet helemaal, maar ik weet zeker dat het allemaal veel minder ingewikkeld was' zegt Hanno. 'Er was ook veel minder' zegt Karlijn. 'Dat zegt mijn oma altijd. Dat wij niet half weten hoe rijk we nu zijn'. Zij waren vroeger heel, heel arm. Ze hadden bijna geen eten, geen meubels en bijna geen kleren. Ze had het altijd koud'. 'Heb je het nou over Kachel-oma?' vraagt Hanno. Kachel-oma is de oma van Karlijn. Ze wordt zo genoemd omdat ze, bij haar thuis, altijd naast de kachel zit of tegen de centrale verwarming als ze bij Karlijn en haar familie in huis is. 'Ja, omdat ze het vroeger altijd zo koud had, is ze nu altijd bang om het koud te hebben en overdrijft ze een beetje'. 'Wauw' zegt Hanno, 'heeft ze ook foto's van die tijd? Zullen we er naar toegaan?' Karlijn vindt dat een goed idee en ze besluiten om de volgende dag, wanneer ze de hele middag vrij zijn, een bezoekje te brengen aan Kachel-oma van Karlijn.

In de zitkamer aangekomen trekken Hanno en Karlijn bijna gelijktijdig hun jas en trui uit. Het is verschrikkelijk warm in de niet al te grote ruimte. De enigen die hier echt genieten zijn om en haar twee dikke katers die spinnend op een klein krukje voor de kachel liggen. 'Dus, als ik het goed begrijp

willen jullie weten hoe het vroeger was' zegt Kachel-oma. 'Nou zoiets' zegt Hanno. 'Hoefden jullie dan niet naar school? Aten jullie tulpenbollen?' Kachel-oma schiet in de lach. Nu haal je wel het een en ander door elkaar lieve jongen. Tulpenbollen werden soms gegeten in de hongerwinter, in de tweede wereldoorlog. Maar je hebt wel gelijk. Wij hoefden niet naar school. Tenminste, ik moest wel naar de lagere school, maar wanneer het bij de boer heel druk was, dan moesten we meehelpen. Daarom waren de schoolvakanties in de zomer heel lang, zodat de kinderen op het land konden helpen'. 'Oke, oke' zegt Hanno, 'maar jullie hadden toch wel een huis en een bed en een telefoon en televisie en een Nintendo'. 'Natuurlijk niet' snibt Karlijn. 'Nintendo bestond niet eens.' 'Wij gingen vaak aardappel krabben' ging haard-oma verder. 'Dat was best gezellig. Dan zaten we met een heel rijtje kinderen naast elkaar en dan haalden we de aardappels uit de grond. Die werden in manden gedaan en op karren geladen. Wanneer het aardappelland leeg was, liepen veel vrouwen toch nog over het land te zoeken om te kijken of er nog aardappels waren achtergebleven. Mijn moeder deed dat ook. We leden geen honger, maar er was ook

Echte aardappelkrabbers

Metalen dopjes voor vingers en duim ter bescherming. Deze zijn te zien in het Streekhistorische Centrum in Stadskanaal, maar zijn ongetwijfeld ook terug te vinden in kasten en op zolders van mensen uit Westerwolde en de Kanaalstreek.

Jongens die aardappels krabben

Met dopjes om hun vingers werden de aardappels uit de grond gegraven.

Huisvesting

Een van de foto's van Pieter Bloemers Middendorp die hij samen met fotograaf Tonnis Post maakte tijdens hun tochten door Westerwolde. Dit is een huisje in Alteveer.

niet heel veel eten. Kijk, ik heb hier nog dopjes voor op je vingers en duim'. Kachel-oma loopt naar een klein vitrinekastje waar allemaal kleine puntige dopjes liggen uitgesteld. Ze geeft er een paar aan Hanno en een paar aan Karlijn. Die zetten ze op hun vingers en maken vervaarlijke bewegingen. 'Ho, ho, voorzichtig' roept kachel-oma, ze waren om je vingers te beschermen en om snel de grond in te kunnen niet om iemand ogen uit te krabben!'. Hanno loopt naar buiten en gaat op zijn knieën in de tuin zitten. 'Het werkt echt' roept hij. 'Dat is leuk werk. Dit wil ik wel doen om geld te verdienen'.

Het geld dat verdiend werd ging niet naar de kinderen. Zij maakten onderdeel uit van de familie die als arbeidskracht werd ingezet. Bijvoorbeeld omdat vader als knecht op een boerderij werkte of omdat ze alle werk aanpakten dat voorhanden was. Werken was bittere noodzaak voor veel mensen. Anders was er geen eten. In de kanaalstreek en Westerwolde was veel armoede. Pieter Bloemers Middendorp was huisarts in Bellingwolde. Vanaf 1913 ging hij, samen met fotograaf Tonnis Post, maakte hij geregeld tochten door Westerwolde. Hij deed dit om de slechte leefomstandigheden en de armoede vast te leggen. Hij wilde dat heel veel mensen hun foto's zagen zodat er een verbetering voor deze

mensen zou komen. In 1914 werden deze foto's in een tijdschrift gepubliceerd. Hierdoor gebeurde er wel het een en ander, maar dat kwam niet altijd de betreffende mensen ten goede. Veel huizen werden namelijk onbewoonbaar verklaard. Iets wat heel terecht was, want de woningen waren verschrikkelijk. Maar er werd dikwijls verzuimd de bewoners van het onbewoonbare huis een andere woonruimte te bieden. Deze mensen stonden op straat of trokken naar een andere plek waar wederom een provisorische woning werd gebouwd.

'Ik had een vriendinnetje dat in een van de grote huizen woonde hier aan de Hoofdweg. Zij at iedere dag iets anders. En vlees. En ze had een eigen kamer en een poppenwagen met heel mooie poppen'. Thuis lagen wij met z'n drieën in een bed omdat er verder geen ruimte was'. Kachel-oma glimlacht bij de herinnering. 'Dat was in de winter heel fijn, want dan bleven we een beetje warm, maar in de zomer was dat niet leuk. Dan ging ik wel eens op de vloer liggen, met mijn benen onder het bed.' Karlijn lacht, 'dat was dan wel hard oma'. Hanno griezelt; 'nou en al die spinnen op de vloer. Vond u dat niet eng?' 'Ach' zegt Kachel-oma. Het was heel arm, maar ik had een heel lieve vader en moeder en mijn broertjes waren, ach zoals broertjes zijn, soms

Kinderarbeid en leerplicht

Nog niet zo lang geleden werkten kinderen gewoon mee om geld voor hun ouders te verdienen. Deze kinderen konden niet naar school. In 1859 werkten er ongeveer 450.000 kinderen tussen de zes en elf jaar. Uit dagboeken blijkt dat kinderen al vanaf het zesde jaar hele dagen moesten werken in fabrieken. Soms had een kind iets rijkere ouders en mocht het naar school. Een werkweek bedroeg toen 6 dagen. De zaterdag was een gewone werkdag.

Omdat de mensen langzamerhand begonnen in te zien hoe schadelijk de kinderarbeid was, werd er in 1874 een wet aangenomen waarin stond dat het verboden was om kinderen onder de twaalf jaar in dienst te hebben. Gelukkig werd het verzet tegen kinderarbeid steeds groter en kwamen er meer werkzaamheden waarvoor scholing was vereist. Het werd dus nuttig om kinderen eerst naar school te laten gaan.

Uiteindelijk werd de eerste leerplichtwet in Nederland in 1900 een feit en deze gold met ingang van 1 januari 1901. Deze wet verplichtte kinderen van 6 tot 12 jaar tot het volgen van onderwijs. De leerplicht startte dus bij de "aanvang van het schooljaar nadat de kinderen ten volle 6 jaar geworden zijn". Voor sommige kinderen werden uitzonderingen gemaakt, zoals voor boerenkinderen tijdens de oogsttijd. Dochters mochten ook thuisblijven om het gezin te verzorgen.

In 1969 werd een nieuwe leerplichtwet ingevoerd, de leerplichtperiode werd verlengd naar 9 jaar. In 1975 werd de leerplichtperiode nog eens verlengd, naar 10 jaar en werd toegevoegd dat een kind na 10 jaar nog partieel leerplichtig (2 dagen per week) is tot en met het schooljaar waarin het kind 17 is geworden.

Prentbriefkaart

Dit is een foto van een prentbriefkaart met daarop 'de groeten uit Stadskanaal'. Het is een prachtig huis aan de Drouwenerstraat.

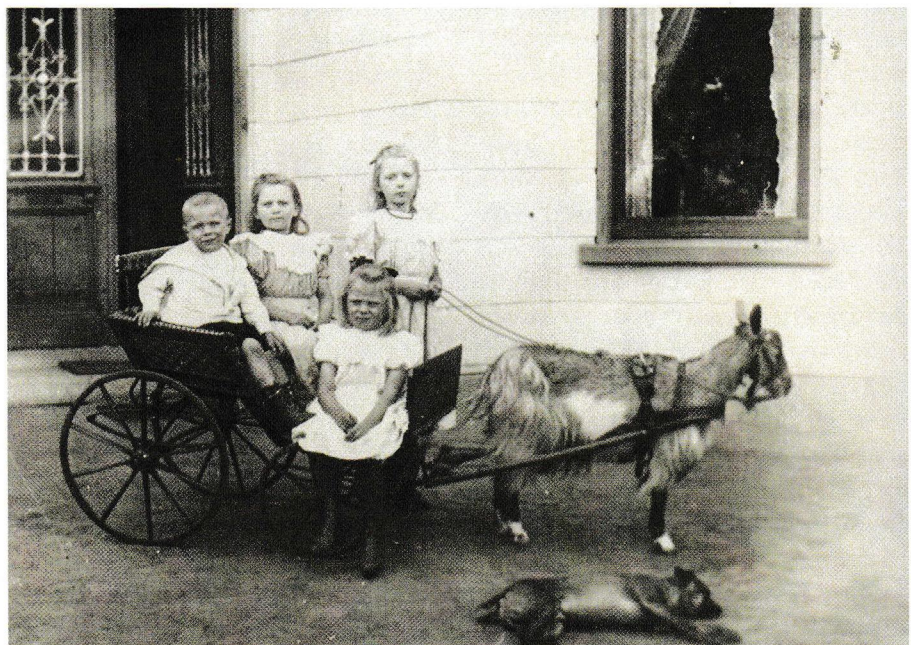
lief en soms klierig. Maar bij ons aan dezelfde weg woonden ook mensen die verschrikkelijk arm waren. Ik denk dat die vader en moeder gingen stelen omdat er echt helemaal niets was. De kinderen moesten natuurlijk wel naar de lagere school, maar heel vaak gingen ze niet omdat de klompen kapot waren of hun kleren. Toen hun vader en moeder in de gevangenis kwamen, waren de kinderen alleen'. Hanno en Karlijn kijken elkaar even aan. 'Wat zielig' zegt Hanno. 'Nou' vult Karlijn aan. 'Maar was er dan niemand die hen kon helpen? Kachel-oma staat op. Ze loopt naar de kast en opent een van de lades. Ze haalt er een grote envelop uit en gaat met die envelop aan de tafel zitten. Hanno en Karlijn volgen haar voorbeeld en gaan naast haar zitten. Wanneer Kachel-oma de envelop leeg

schudt op de tafel, komen er oude foto's uit, schijnbaar oude documenten en brieven. 'Een paar jaar geleden ben ik, samen met een van mijn broertjes, naar het gemeente archief geweest'. 'Heeft u dan een klein broertje' vraagt Hanno. 'Jazeker' zegt Kachel-oma lachend, 'maar die is inmiddels ook al zesenzeventig'. We hebben daar gekeken of we documenten over onze familie en ons oude huis konden vinden. Maar we vonden toe ook heel veel documenten die betrekking hadden op het gemeentebeleid voor arme mensen'. Karlijn kijkt bedenkelijk. 'Hoe bedoelt u? Wat is dat dan gemeentebeleid?' 'Nou ja', zegt oma, 'ik weet niet precies of dat gemeentebeleid was of

zo heette, maar de gemeente hielp zulke mensen wanneer er echt niemand anders was. Dus mijn ouders hadden, samen met andere mensen die langs dezelfde weg woonden een brief geschreven naar de burgemeester om hem te vragen de kinderen van deze twee mensen op te vangen. Die brief hebben al deze mensen samen ondertekend. Kijk maar'. Oma pakt een van de documenten die op tafel ligt. 'Ik heb er een kopie van gemaakt omdat ik het zo leuk vond dat de naam van mijn vader er bij stond. Kijk, en dat was de buurman. Deze namen ken ik niet, maar ik weet zeker dat dat de bakker was'. 'Kon die bakker dan niet gewoon wat gratis brood geven' vraagt Hanno. 'Hier hoefden jullie de burgemeester toch niet mee lastig te vallen?' 'Het was vaak meer dan alleen eten. Ze woonden in een onvoorstelbaar huisje. Het was gemaakt van plaggen en houten balken. Binnen kwam bijna geen licht. Wanneer ze dieren hadden, dan stonden ze vaak ook in het huisje. Er was een soort van kachel, een open vuur, dat zorgde voor verwarming en het was tevens om op te koken. Het was vochtig binnen en het lekte regelmatig. Maar in dit geval

De Bokkenwagen

De Bokkenwagen werd vroeger vooral gebruikt door de gegoede burgerij. Rijtuiggen gaven in de 19e eeuw en het begin van de 20ste eeuw veel aanzien. Zo werden er rijtuiggen aangeschaft voor de kinderen als vorm van speelgoed of voor hun vervoer. Vaak werd er dan een bok voor de wagen gezet omdat bokken gemakkelijker hanterbaar waren dan een pony. [1] [1] 'Boerenvee', juni 2009

waren het kindertjes die opeens zonder vader en moeder zaten omdat zij in het gevang zaten in Groningen. Omdat de kindertjes door mensen uit de buurt werden opgevangen die het ook niet zo breed hadden, werden zij ondersteund doordat de gemeente deze gezinnen toestond wekelijks een aantal boodschappen bij de kruidenier te halen. Hiervoor kregen zij extra geld. Karlijn zucht diep. Het is een hoop armoede. 'Mensen die nu arm zijn hebben wel altijd een plek om te wonen. Volgens mij zijn arme mensen tegenwoordig een stuk rijker dan arme mensen vroeger'. Hanno denkt daar over na. Hij weet niet zo goed wat hij er van moet vinden. Zijn ouders zijn niet rijk, maar ook net arm. Gewoon. 'Jullie zijn het vast niet met mij eens', zegt Kachel-oma, 'maar ik vind de mensen tegenwoordig enorm rijk. Er zijn zo verschrikkelijk veel spullen te koop, je kunt van alles op straat vinden en bij de Kringloop winkel is het ook afgeladen. Maar wanneer je arm ziet als het hebben van minder dingen en minder geld om van alles te kopen en rijk ziet als alles kunnen veroorloven, vergeten we een heel belangrijk ding. Ik weet dat het oubollig klinkt, maar wij waren vroeger dan wel niet rijk, soms zelfs ronduit arm, maar ik heb me altijd erg gelukkig gevoeld'. 'Zo gelukkig dat u nu altijd tegen de kachel angeplakt

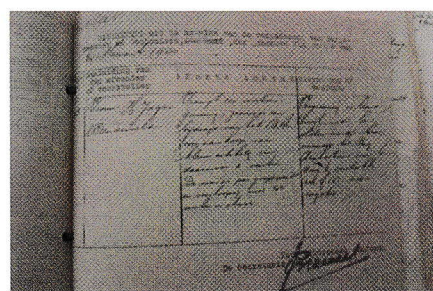
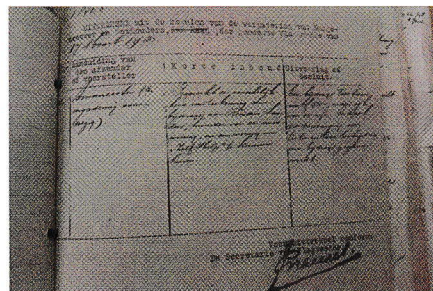

zit oma', zegt Karlijn. Oma lacht, 'ja kind, de luxe van het altijd warm hebben gun ik mezelf graag. Daar wordt ik ook heel gelukkig van'. Wanneer Hanno en Karlijn weer op de fiets zitten weten ze niet goed wat ze hier van moeten denken. Zou jouw oma niet heel graag hebben willen ruilen met dat vriendinnetje in dat grote huis?' vraagt Hanno. 'Vast wel' zegt Karlijn. En ik ook wel. Het lijkt me superleuk om in een hele groot huis te wonen en een gouvernante te hebben, heel mooi speelgoed en een Bokkenkar'. En dan heel ongelukkig zijn, zo alleen in dat grote huis. Hanno kijkt Karlijn aan. 'Toch wel fijn dat we nu leven en ik voel me ook niet armer dan jij'. Karlijn geeft hem een duw en Hanno maakt een flinke slinger met zijn fiets. 'Mafkees' zegt Karlijn. Samen fietsen ze verder naar huis.

Jenneke Weber

Op de foto

Links een foto uit het foto archief van het Streek Historisch Centrum te Stadskanaal. Geen snelle foto om een situatie vast te leggen zoals wij dat nu gewend zijn, maar een duidelijk geposeerde foto. Alle drie hebben ze hun nette kleren aan. Het zijn geen heel arme mensen, maar ze zijn ook niet rijk. De relatie tussen deze drie mensen is mij niet bekend.

Armenzorg

Hierboven een voorbeeld van uittreksels van de notulen van een vergadering van de burgemeester en wethouders van de gemeente Vlagtwedde. De zogenaamde 'Armmeeester', iemand die binnen de gemeente verantwoordelijk was voor de armenzorg, heeft een voorstel ingediend dat door de burgemeester en wethouders is besproken. Er staat: "Bespreekt de wenschelijkheid van toekenning eener bijdrage aan R.S., huurder van een noodwoning, om een woning van "Zelfhelp" te kunnen huren. De uitvoering of besluit luidt: "Een bijdrage toestaan van 50 gulden indien ook van de afdeling Ter Apel van de vereniging van tuberculosebestrijding een deel gegeven wordt". Het andere voorbeeld betreft een aanvraag door een echtgenote van een man die pas is geopereerd en nog niet kan werken. Zij wil graag een ventvergunning en een bijdrage voor de aanschaf van "een klein artikel om daarmee te venten".

In huis

Een van de foto's van Pieter Bloemers Middendorp die hij samen met fotograaf Tonnis Post maakte tijdens hun tochten door Westerwolde.

Het draait niet alleen
maar om geld.
Dat is het idee.

Bij de Rabobank zien we geld als een middel.
Een middel dat de ambities van verenigingen
mede kan verwezenlijken.
Dat is de gedachte. Dat is het idee.

Samen werken aan een gezonde
vereniging!

Rabobank. Een bank met ideeën.

www.rabobank.nl/zog
(0599) 63 63 63

Vrijblijvend advies

Dijkstra Jansen Bergman notarissen hecht er waarde aan, dat iedereen zijn zaken goed geregeld heeft. Als u denkt dat de notaris iets voor u kan betekenen, neemt u dan eens contact met ons op. Aan een eerste gesprek zijn géén kosten verbonden.

**De notaris,
betrouwbare
bewaker van
uw afspraken.**

DIJKSTRA JANSSEN BERGMAN

NOTARISSEN & JURIDISCH ADVISEURS

Lilienthalplein 3, 9501 XP Stadskanaal - Tel. (0599) 61 20 16
E-mail: info@djbnotarissen.nl - Internet: www.notarissen-stadskanaal.nl

Klaas Koers en zijn kleine buurjongen

In 1993 was in het SHC de reizende tentoonstelling 'Versche lucht en zonlicht in onze woning' te zien. Deze expositie toonde foto's die fotograaf Tonnis Post uit Winschoten in opdracht van de arts Pieter Bloemers Middendorp maakte om maatregelen te kunnen nemen tegen de erbarmelijke woonomstandigheden in Westervolde. Het leverde een fascinerende serie foto's op die een uniek beeld geven van de woonomstandigheden van de 'gewone man' in ons gebied zo'n 100 jaar geleden. In dit nummer van Terra Westervolde zijn verscheidene foto's uit deze serie te zien.

Post fotografeerde niet alleen de buitenkant van de woningen, maar vaak ook het interieur en maakte daar dan tekeningen van de plattegrond bij, inclusief de afmetingen. Op deze foto uit 1913 zien we Klaas Koers uit Wessingtange in zijn bouwvallige woning. De beschrijving vermeldt dat de zoldering van de woonkamer door palen werd gestut, en dat de drie ramen in het vertrek niet open konden. Om te koken was er een open vuur. Koers was vrijgezel, maar leefde echter niet alleen: hij woonde samen met 50 kippen en ontelbare katten. Het jongetje op de foto is het zoontje van de burens.

Bij het langer bestuderen van deze foto, zien we allerlei voorwerpen die, hoe armzalig ook, kennelijk tot de huisraad van die tijd behoorden. Links zien we een houten karnton voor het maken van boter, wat een aanwijzing vormt voor het bezit van wellicht een eigen geit of koe. Twee houten stoelen met biezen zitting staan aan weerszijden van de bedstede, waar ook nog een wollen jas hangt. Koers zit op zo'n zelfde stoel. Niet duidelijk is wat er precies boven het raam te zien is, het lijken doeken of een omhoog gehouden gordijn? In de schoorsteen hangt een schakelketting om een ketel aan te hangen boven het vuur. Daarnaast zien we bovendien nog een zgn 'hangijzer' om een pan op te kunnen zetten, waar we tegenwoordig nog de uitdrukking 'een heet hangijzer' aan ontleen. Boven de geschraagde tafel hangt een petroleumlamp en er op staan een kruik, een kom en een kandelaar.

Behalve een indruk van hoe Koers woonde, geeft deze foto nog veel meer te zien en roept hij ook veel vragen op. Wie was deze man die in deze toestand in het kleine gehucht Wessingtange, ten zuiden van Sellingen woonde, kennelijk nooit trouwde maar het zo te zien wel goed met zijn kleine buurjongen

kon vinden? Koers werd geboren op 15 februari 1841 in Laude, als zoon van Albert Claassens Koers, arbeider, en Albertje Roelfs Schepers, zonder beroep. Klaas was ten tijde van deze foto dus 72 jaar oud. Hij overleed op 8 februari 1922, 'oud tachtig jaren'. Twee landbouwers uit Wessingtange, Okke Engelkes en Hendrik Molanus, waarschijnlijk burens, deden aangifte van zijn overlijden.

Door verder te zoeken naar wie er in die tijd in Wessingtange woonden, zouden we er achter kunnen komen wie het jongetje is. Mogelijk is het ^{Albert} Lute Engelkes, een zoontje van Okke die geboren is in 1904. Hendrik Molanus trouwde pas in 1914 en had in 1913 nog geen kinderen.

Het meest opvallende aan deze foto is echter wel hoe Koers en zijn buurjongetje gekleed gaan, met hun opvallende hoge hoed en ook deftige kleding. Je kunt stellen dat, zoals in de catalogus staat, hij zich netjes wilde kleden voor de fotograaf, maar daarentegen is het jasje van Koers wel erg vies. Daarbij was de hoge hoed bij uitstek een symbool voor de rijke laag van de bevolking. In karikaturen die ook al aan het begin van de 20e eeuw bekend waren, is de hoge hoed bovendien het symbool voor de uitbuitende kapitalist, met dikke buik, bolle wangen en een flinke sigaar. Het wordt dan wel heel verleidelijk om te denken: heeft Koers hiermee misschien een statement willen maken?

Helen Kämink

Bronvermelding:

Foto: T. Post, Winschoten, www.beeldbank groningen.nl (818-17111)

'Versche lucht en zonlicht in onze woning' (een selectie uit de Middendorp-collectie) Catalogus behorende bij de expositie van Tonnis Post en Middendorp. Jur Bosboom, Renger van der Horst en Eddie Marsman. Groningen, z.j. SHC inventarisnummer: document-D4884

De tekst en de foto's uit deze catalogus zijn te raadplegen op de website van de Werkgroep Historie Bellingwedde: www.historie-bellingwedde.realsite.nl

De originele afdrukken en negatieven worden tegenwoordig deels door de Groninger Archieven en deels door het Openluchtmuseum in Arnhem bewaard.

www.allegroningers.nl

De bolle is los

Vrouwen stapelen de turf op in zogenaamde ringen, waar de turf te drogen werd gezet. De foto is genomen in 1905, vermoedelijk in Vledderveen.

Het leven van de veenarbeiders in de negentiende eeuw was ronduit armoe-dig. Ze woonden in krotten die slecht geventileerd waren en waar het daglicht nauwelijks binnenviel. Hele gezinnen van wel tien personen leefden in slechts één enkel vertrek. Het was er dikwijls klam en ziekteverspreiders hadden er vrij spel. Werkdagen van elf, twaalf uur waren geen uitzondering en sommigen waren tot twee uur lopend onderweg voor ze de werkplek hadden bereikt. Ze hadden niet of onvoldoende toegang tot medische zorg. Het eten bestond meestal uit niet meer dan een paar aardappelen, pannenkoeken en wat roggebrood en door de arbeiders werd veel sterke drank genuttigd. Velen konden lezen noch schrijven. Als gevolg van de verplichte winkelnering ging een groot deel van hun inkomsten op aan te dure goederen. In de winter was er niet of nauwelijks werk, waardoor schulden gemaakt moesten worden. Alleen door het hele gezin mee te laten werken en door de opbrengsten van het eigen stukje land konden veenarbeiders het hoofd boven water houden.

In de eeuwen voordien was er natuurlijk ook sprake van armoede geweest.

Behalve wanneer dit een gevolg was van schaarste, bijvoorbeeld een mislukte oogst, werd armoede veroorzaakt door sociale ongelijkheid. Velen meenden dat er een natuurlijke of zelfs van God gegeven sociale ordening bestond, waardoor de een heer was en de ander knecht. De heer kwam in die visie vanzelfsprekend meer toe dan de knecht. Door patriarchale verhoudingen en de kracht van de kansel kwam het echter niet vaak tot botsingen tussen die twee en was de kloof tussen arm en rijk nog enigszins beperkt, in ieder geval in onze streken. In de negentiende eeuw zorgde het liberaalkapitalisme voor een verwijding van die kloof. De bazen (herenboeren, verve-ners, industriëlen) werden verzamelars van kapitaal en in plaats van met hun knechten te werken, voerden zij nu het bewind over hun ondernemingen op afstand van waar de productie plaatsvond.

Liberaalkapitalisme

Sinds de Verlichting en vooral ook de Franse Revolutie, werden weliswaar die natuurlijke of van God gegeven verhoudingen betwist, maar door het nieuwe geloof in het liberaalkapitalisme

verslechterden de leef- en werk-omstandigheden van de arbeiders aanzienlijk. Het doel van een bedrijf was niet langer om een product te leveren, maar om winst te maken, kapitaal te verga-ren. De kosten voor arbeid werden een ergernis voor de bazen. Die kosten drukten hun winsten, welke niet alleen werden aangewend om investeringen te doen in schaalvergroting, maar ook ter verfraaiing van hun eigen leefom-standigheden. Bazen streefden naar een maximale productie en minimale arbeidskosten. De venen rond het Stadskanaal werden vrijwel vanaf het begin vanuit de liberaalkapitalistische gedachte ontgonnen.

Opstandigheid kon niet uitblijven; zelfs niet onder de uitgeputte veenarbeiders in de Kanaalstreek. Sporadisch kwamen er in de zeventiende en achttiende eeuw al stakingen en sabotage voor in de venen van Friesland en Groningen. In de volgende eeuw werd het echter een bijna jaarlijks terugkerend verschijnsel, dat onderdeel was van de contractbesprekingen.

Bollejagen

Aan het begin van het turfseizoen, in maart, april, wisten de arbeiders nog niet wat ze zouden verdienen. Dat maakte de baas pas na enkele weken werken bekend. Als de werknemers het aanbod van de baas bespraken in de trekkerstenten van de losse arbeiders en het aanbod te gering bevonden werd, kon men tot een werkstaking besluiten. Dan werd de lawei gehesen: een korf aan een lange stok, die goed vanuit alle hoeken van de veenderij te zien was en normaliter werd gebruikt om de schafttijd aan te geven. De stakers vormden een stoet achter een rode lap en trokken door de veenderij. Er werd op trommels geslagen en geroepen dat de 'bolle' los was. De 'bolle' was een groep mannen die er met dreiging van geweld en soms ook het gebruik daarvan voor zorgde dat iedereen meedeed aan de staking. Deed immers niet iedereen mee, dan waren

de bazen niet onder de indruk en gaven ze geen duimbreed toe. Zo kwam het voor dat zogenaamde bollejagers (mannen van de 'bolle') het al geleverde werk van werkwillende arbeiders vernielden of hen in een petgat dompelden en hen dwongen aan het hoofd van de stoet te lopen.

De werknemers werd verteld waar de eerste vergadering, het appèl, zou worden gehouden. Zo'n appèl vond meestal op een centraal punt plaats. Sommige arbeiders waren wel tien uur onderweg om die plek te bereiken. Doorgaans werd snel duidelijk wie de beste spreker was en voor de duur van de actie zou optreden als appèlmeester. Hij formuleerde de eisen en de collega's in de zaal konden aangeven of ze er mee instemden. In de meeste gevallen ging het om een hoger loon. Werd die eis door de werkgever ingewilligd, dan ging men ook vrijwel terstond weer aan het werk. Vaak draaide het echter uit op onderhandelingen, waarvan iedere dag op het appèl verslag werd gedaan. De appèlmeester riep de bazen op om een tegenvoorstel te doen, welke vervolgens weer werd voorgelegd aan de stakers, die erover konden stemmen. Net zo lang tot een meerderheid akkoord ging met de voorstellen.

Zelfs wanneer er tot overeenstemming was gekomen en er afspraken waren gemaakt, leidde de actie niet altijd tot het beoogde resultaat. Het kwam voor dat bazen na een week of drie op hun beloftes terugkwamen of de prijzen in hun winkels verhoogden. De arbeiders waren dan al moe van het vele zware werk en konden het ook vanwege de inkomstenderving niet meer opbrengen om nog eens te gaan staken. Ook kwam het voor, dat stakingsleiders en bollejagers werden ontslagen of een volgend seizoen niet werden aangenomen.

Socialisme

Zo ging het decennia lang, als een soort voorjaarsoverleg, maar altijd spontaan en zeker niet vanuit een duidelijke organisatie. In de jaren tachtig van de

negentiende eeuw kreeg het socialisme in de Kanaalstreek meer voet aan de grond. Daarnaast ontstonden er werkliedenverbonden, al waren die vaak op radicale (liberale) leest geschoeid. Alleen mensen in vaste loondienst konden zich aansluiten. Het vervenen geschiedde voor een groot deel door losse seizoensarbeiders, die gedurende andere delen van het jaar werkten als landarbeider of werkloos waren. Met name in die gebieden en in die bedrijfstakken waar vanuit het liberaalkapitalisme werd gewerkt en waar de invloed van de kerk op de arbeiders beperkt was, vond het socialisme veel aanhang: in de venen, de stad Groningen en in het Oldambt. In de venen rond het Stadskanaal werden steeds vaker socialisten uitgenodigd om te komen spreken.

Kerk en politiek

In de kerk werd keer op keer de sociale ordening (heer en knecht) bevestigd en van heiligheid voorzien. Dat is niet verwonderlijk, want kerkbesturen, zoals vrijwel alle besturen, bestonden voornamelijk uit heren: verveners, grote boeren, industriëlen en notabellen. Geïnspireerd door Multatuli, die kleinburgerlijkheid en de invloed van

de kerk en het geloof hekeldde, keerden steeds meer heren zich af van de kerk. Ze merkten dat niet de Voorzienigheid, maar rationele bedrijfsvoering de mate van succes bepaalde. Deze 'vrijzinnigen' ijverden voor uitbreiding van het kiesrecht, wat uiteindelijk zou leiden tot meer sociale wetgeving, maar zover was het in de jaren tachtig nog niet, al kwam er in Den Haag meer aandacht voor de deplorabele leef- en werkomstandigheden van de arbeiders. Nederland was in de negentiende eeuw nog verre van een democratie. Slechts de rijkste drie procent van de bevolking (uitsluitend mannen) mocht stemmen. Met de grondwet van 1887 werd schoorvoetend een begin gemaakt met uitbreiding van het censuskiesrecht. Vanuit het Binnenhof hoefde de arbeider niet op steun voor zijn zaak te rekenen. Regering en parlement waren het er wel over eens, dat de staat zich zo weinig mogelijk diende te bemoeien met de economie. Laissez faire was het devies. Wel werd er in de tweede helft van de jaren tachtig een parlementaire enquête gehouden naar de toestand in fabrieken en werkplaatsen, maar de bevindingen van de enquêtecommissie brachten niet meteen verlichting voor de arbeiders.

De gedroogde turven moesten stuk voor stuk op de kruiwagens geladen worden voor verder transport per schip. Dat was vaak vrouwen- en kinderverk. De foto toont werknemers van het veenbedrijf van De Zwaag-Venema, Vledderveen.

Tussen 1888 en 1890 werd in heel Nederland, maar zeker ook in de veenderijen rond het Stadskanaal veel en langdurig gestaakt. De acties van nu hadden meer een georganiseerd karakter dan in de tijd van het 'bollejagen', als was er nog geen sprake van een bond of een partij die de stakingen initieerden en onderhandelingen leidden. Naast de gebruikelijke eis van meer loon, werd nu ook specifiek de gedwongen winkelnering aan de kaak gesteld en werden de acties verbonden aan de strijd voor de uitbreiding van het kiesrecht.

Gedwongen winkelnering

Voor de gedwongen winkelnering was de arbeiders een doorn in het oog. Een deel van het loon werd uitbetaald in bonnen, die uitsluitend in de winkel van de veenbaas te verzilveren waren. De producten in deze winkels waren veel duurder dan die in andere winkels. Alleen in de winkel van de veenbaas konden arbeiders die in de wintermaanden werkloos waren, op krediet kopen en naar andere winkels was het dikwijls uren lopen. Daarom zouden veel turfgravers afhankelijk blijven van de winkels van de veenbaas, maar men hoopte dat door het afschaffen van de verplichting de prijzen omlaag zouden gaan en men op z'n minst een alternatief had.

Sinds 1872 was het weliswaar bij wet toegestaan om te staken, maar dikwijls werden militairen ingezet om de 'goedwillende' arbeiders ongehinderd hun werkzaamheden te laten verrichten en om ongeregelde heden te voorkomen. Bestuurders en journalisten repten tijdens de stakingen van 1888-1890 wel vaak van ordeverstoringen en oproer, maar zij specificeerden deze niet en de weinige keren dat het wel gebeurde, ging het om kleine vergrijpen, zoals het ingooien van een ruit. Een verslaggever van het Algemeen Handelsblad, dat geenszins op de hand van de stakers was, scheef op 30 april 1889 over een onderhandeling van een veenbaas en vertegenwoordigers van de stakers in de Kanaalstreek:

"Den vier afgevaardigden werd eenvoudig geantwoord, dat men niet meer betaalde. De man had zeker zoo niet geantwoord als hij niet geweten had, dat de gewapende macht hem zou steunen. Wij kunnen als ooggetuige constateeren, dat de arbeiders niets onredelijks gezegd of gedaan hebben. Toen 't bevel werd gegeven, dat de gewapende macht alles zou uiteen drijven, was daarvoor, naar onze bescheiden meening, geen redelijke grond!"

Stakingsgolf

Vanuit de Friese venen raasde in 1888 een stakingsgolf over Noord-Nederland. Er werd hoger loon en afschaffing van de verplichte winkelnering geëist. Eind april van dat jaar hadden veel arbeiders in de Kanaalster veenderijen hun werkzaamheden gestaakt. Omdat noch de bazen, noch de arbeiders in wilden binden, liepen de onderhandelingen telkens muurvast. De gemoederen raakten enigszins verhit en her en der sneuvelde een ruit. Meutes trokken, een samenscholingsverbod negerend, zo nu en dan door de straten of naar de veenbazen.

Op dinsdag 1 mei 1888 meldde het Algemeen Handelsblad:

"Uit vrees voor ongeregelde heden te Stadskanaal, is heden een detachement infanterie van 40 man, gekommandeerd door den 1e luitenant Von Freitag Drabbe, van Leeuwarden derwaarts vertrokken. Iets later op den dag zijn ook 40 infanteristen, gekommandeerd door den 1e luitenant Schreurs, wegens ongeregelde heden te Valtermond daarheen vertrokken."

In een brief van 8 mei schreef de Commissaris van de Koning in Groningen aan de burgemeester van Onstwedde, dat hij blij was te vernemen dat de openbare orde en rust ongestoord waren gebleven en dat, wanneer de burgemeester geen ongeregelde heden meer dachtte, het detachement militairen naar zijn garnizoen terug zou kunnen keren. Pas op 8 juni zouden de militairen zich gereedmaken voor ver-

trek. Twee dagen later hief de burgemeester van Onstwedde het samenscholingsverbod op. De eisen van de stakers waren slechts ten dele ingewilligd, maar een ieder hervatte de werkzaamheden.

Na een staking van arbeiders die den nobomen velden in het Wildervankster deel van Stadskanaal, vaardigde de burgemeester van Onstwedde in maart 1889 opnieuw een samenscholingsverbod af. Hij liet tevens alle gelegenheden sluiten, waar drank gekocht of genuttigd zou kunnen worden. Op 28 maart kwamen 52 militairen met de tram vanuit Groningen in de Buinermond aan. Nog geen maand later, op 15 april vertrokken de soldaten weer, maar op 23 april waren er weer samenscholingen in Stadskanaal. Ditmaal betrof het arbeiders uit Nieuwe Pekela, die naar Wildervank probeerden op te trekken, maar bij het postkantoor in Stadskanaal door huzaren uiteengedreven werden.

Burgemeester

De huisvesting van infanteristen en van huzaren en hun paarden kwam op conto van de gemeente en de burgemeester van Onstwedde vond eind april, dat het aantal huzaren wel kon worden verminderd, maar de commissaris van de Koning denkt daar anders over. Er was vaker een geschil tussen de burgemeester (en niet alleen die van Onstwedde) en andere overheden. Zo kon hij zich voor een deel wel vinden in de eisen van de arbeiders. Als de veenbazen eerder toegaven aan de stakers, hoefde hij niet om militaire inzet te verzoeken, wat de gemeentekas veel geld zou schelen. Bovendien waren de eisen van de arbeiders in zijn ogen alleszins billijk. Een enkele keer trad de burgemeester zelfs op als bemiddelaar.

In 1890 werd er weer gestaakt in de Kanaalster venen. De arbeiders wilden een loonsverhoging van 75 cent per dag, terwijl de bazen niet verder wilden gaan dan 50 cent. Op 26 maart werd opnieuw een samenscholingsverbod uitgevaardigd en zestig militairen en drie marechaussees moesten de orde

handhaven. Ze schroomden niet om met 'de blanke sabel' charges uit te voeren om menigten uiteen te drijven.

Kazerne

De Commissaris van de Koning te Groningen had er blijkbaar genoeg van, dat telkens weer militairen van elders moesten aanrukken om in de Kanaalstreek de orde te handhaven. Op 25 maart 1890 schreef hij aan de burgemeester van Onstwedde:

"De vestiging in Uwe gemeente van een brigade marechaussee heeft wel ook ten doel het voorkomen en onderdrukken van ongeregelheden onder de veenarbeiders, zoals in de vorige jaren zich hebben voorgedaan en zich wellicht ook nu zullen openbaren, daardoor wordt evenwel niet beperkt de bevoegdheid van den Burgemeester, veelmin opgeheven zijne verplichting om den bijstand der militaire macht te requireeren, wanneer hij dat voor de handhaving der openbare orde en rust noodzakelijk acht."

In april 1890 werd begonnen met de bouw van een kazerne voor de marechaussee, die daarmee langdurig in Stadskanaal aanwezig zou zijn. In de jaren die volgden werd er incidenteel nog wel gestaakt, maar nooit meer op zo'n grote schaal als in 1888, 1889 en 1890. De strijd tegen de armoede van de arbeiders werd meer georganiseerd, in vakbonden en politieke partijen. Vanaf het begin van de twintigste eeuw tot de jaren tachtig had iedere nieuwe generatie het een beetje beter dan de vorige.

Jaap Kok

Bronnen

Gemeentearchief Stadskanaal
www.kranten.kb.nl

Geraadpleegde literatuur

Frieswijk, J. *Om een beter leven, Land- en veenarbeiders in het Noorden van Nederland 1850-1914* (Leeuwarden 1989)
Hoekman e.a. *Een eeuw socialisme en arbeidersbeweging in Groningen, 1885-1985* (Groningen 1986)
Van der Ploeg, W.H. *Kort verhaal van Stadskanaal*, (Scheemda 1998)
Van der Ploeg, W.H. *Twee eeuwen Stadskanaal* (Den Haag 1977)
Voerman e.a. *Tussen Moskou en Finsterwolde; over de geschiedenis van het communisme in Oost-Groningen* (Scheemda 1993)

Chronologisch overzicht

1888

- 20 april Staking in de Drentse venen.
- 25 april Staking in de gemeenten Onstwedde en Vlagtwedde.
- 30 april Veertig infanteristen onder leiding van Eerste Luitenant Von Freitag Drabbe arriveren in Stadskanaal.
- 1 mei Uit Drouwenermond trekken 150 stakers op naar Stadskanaal.
- 8 juni De militairen verlaten Stadskanaal.
- 10 juni Opheffing van samenscholingsverbod.

1889

- januari Staking onder arbeiders in het dennenbos in het Wildervankster gedeelte van Stadskanaal.
- 23 maart Samenscholingsverbod en drooglegging in Stadskanaal.
- maart Staking veenarbeiders Exloërmond.
- 15 maart De socialist Van Emmenes spreekt op een vergadering van stakende turfgravers.
- 18 maart Installatie van extra rijksveldwachters in Stadskanaal.
- 25 maart In Musselkanaal worden 25 infanteristen gedetacheerd, in Stadskanaal 25 cavaleristen.
- 23 april In Stadskanaal drijven huzaren met charges een groep stakers uit Nieuwe Pekela uiteen.
- mei In Valthermond wordt een groep stakende veenarbeiders door huzaren uiteengedreven.
- 28 mei Een deel van de militairen keert terug naar het garnizoen.
- 29 juni De laatste militairen, een wachtmeester en zes huzaren verlaten Stadskanaal.

1890

- voorjaar Nieuwe stakingen in de venen van Stadskanaal en Musselkanaal.
- 26 maart Samenscholingsverbod in Stadskanaal. Zestig militairen en drie marechaussees handhaven de orde.
- april Vestiging van een brigade marechaussee in Stadskanaal.

De marechausseekazerne te Stadskanaal en marechaussees te paard.

Schoppenfabriek Streuding in Vlagtwedde

Reclamebord van S.E.V. van voor WOII
Fotografie: Gerard van Doorn

In de jaren twintig van de twintigste eeuw viel het niet mee om dorpsmid te zijn: de hoeveelheid werk liep terug en het aantal in een dorp aanwezige smederijen was te hoog om voor iedereen even rendabel te zijn. Albert Streuding (1896-1976) had een smederij aan de Schoolstraat in Vlagtwedde. Hij was landbouwsmid en zijn werkzaamheden bestonden uit het repareren van landbouwwerktuigen en het maken van onderdelen daarvoor. Ook hij zocht naar een manier om zijn inkomsten te verhogen. Hij probeerde het met het maken van schaatsen, putdeksels en ook zette hij een draadomroep op, een vorm van radiodistributie die in Nederland sinds 1921 beschikbaar was. Zijn beste idee kreeg hij echter juist dankzij de crisis, die zich rond 1930 ook in Westerwolde duidelijk liet voelen.

Westerwolde was in die jaren het toneel van de werkverschaffing. Sinds 1924 werden werklozen verplicht te werk gesteld bij de ontginning van het nog ruige land in grote delen van Wes-

terwolde. Onder toezicht van de Heidemij werd de heide afgeplagd, en daarbij waren behalve arbeiders natuurlijk ook veel scheppen nodig. Streuding zag die scheppen aangevoerd worden met Ol Graitje, de tram van de NV Stoomtramweg Maatschappij Oostelijk Groningen die dagelijks ook Vlagtwedde en Jipsinghuizen aandeed, waar de scheppen naartoe gebracht werden. Deze scheppen werden in grote hoeveelheden uit het buitenland ingevoerd, omdat er destijds in Nederland nog geen scheppen fabrieksmatig werden geproduceerd.

Afzetmarkt

Albert Streuding besloot zich op de productie van die scheppen te gaan toeleggen, een activiteit die immers niet zo heel ver afstaat van het werk van een dorpsmid. Met steun van Elema, een investeerder uit het dorp, kon Streuding de benodigde machines aanschaffen en werd de Eerste Nederlandse Schoppenfabriek opgericht, de ENSF. Eén van die machines was een enorme pers die de vorm van de

scheppen uit de staalplaat stanste en die tot tien jaar geleden nog dienst deed in de fabriek. Al doende werd het productieproces uitgedacht en ontwikkeld en probeerde Streuding tevens een afzetmarkt te vinden. Dat lukte bijvoorbeeld bij de Heidemij en de Rijksoverheid, die scheppen nodig had voor onder andere de staatsmijnen en de Nederlandse Spoorwegen, dat toen nog een overheidsbedrijf was.

De scheppen en spades die Streuding maakte, werden vervolgens op een handkar geladen en naar de stelmakerij van zijn broer Geert aan de Weenderstraat gebracht. Geert zette de stelen aan de scheppen en vervolgens werden ze weer terug naar de fabriek gereden om te worden verkocht.

Het was ook een hele onderneming om de benodigde grondstoffen naar Vlagtwedde te krijgen: de loodzware platen staal werden per trein naar Winschoten vervoerd of per schip door het Ruiten Aakanaal. Van daar werden de staalplaten met een boderijder naar de fabriek gebracht, om vervolgens een voor een te worden gelost, waar men een hele dag mee bezig was.

Motorfiets

Om de schoppen aan de man te brengen, werd af en toe een motorfiets gehuurd waarmee Streuding door het hele land toerde en zijn afnemers bezocht. Van het begin af aan werd de afzetmarkt vooral landelijk gezocht en verkocht men vooral aan grossierders en later ook aan inkoopcombinaties, niet aan particulieren.

Na de eerste jaren van opstarten en ontwikkelen, ging het Streuding voor de wind. Na de Tweede Wereldoorlog kon Elema als investeerder worden uitgekocht en werd in 1958 de eerste catalogus uitgegeven waarin alle modellen uit staalplaat geperste schoppen werden beschreven. Ook aan de bedrijfsopvolging moest worden gedacht. Albert had met zijn vrouw Jeltje Aardema drie dochters. De jongste dochter, Ina, trouwde met een banketbak-

ker, Bauke Weizenbach die het echter ook wel zag zitten in de schoppenfabriek. Om zich alle processen in de fabriek eigen te maken, kwam hij er in 1959 eerst als werknemer werken en leerde daarmee de fijne kneepjes van het vak kennen. Hij maakte een periode van grote bloei mee. In de jaren zestig verzorgde de fabriek, die altijd Streuding is blijven heten, in 90% van de behoefte aan schoppen op de Nederlandse markt. In die jaren groeide het personeelsbestand tot 20 man en werden er 1400 scheppen per dag geproduceerd.

Productieproces

Het productieproces is in al die jaren steeds vrijwel hetzelfde gebleven. Het principe van staal verwarmen, vervormen, afkoelen en beschermen is nog steeds de weg die elke schep van staalplaat tot gesteed eindproduct moet gaan. De wijze waarop dit gebeurt is echter wel steeds vernieuwd en efficiënter geworden. Zo wordt er tegenwoordig geen open vuur mee gebruikt voor het verwarmen, maar moderne 'envelop-ovens' waar maar een kleine opening in zit om warmteverlies te voorkomen, wordt er geen zoutzuur meer gebruikt om de gevormde scheppen te reinigen en zijn de lakken om de schep tegen roest te beschermen tegenwoordig op waterbasis. Ook wordt het staal tegenwoordig niet meer in platen, maar op rollen ter breedte van het formaat schep geleverd wat veel minder restafval oplevert.

Deze vernieuwingen zijn grotendeels door de derde generatie van de familie doorgevoerd. Sinds 2000 zwaait Albertha Weizenbach, -vernoemd naar haar opa en oprichter van de fabriek - samen met haar man Marcel Kok de scepter, al kwam deze overname door ziekte en het overlijden van Bauke en Ina Weizenbach uit noodzaak eerder dan gepland. Albertha begon op haar 17e als vervangster van iemand op kantoor terwijl Marcel uit de verkoop in automaterialen kwam en net als zijn schoonvader de fabriek eerst van machine tot machine moest leren kennen.

Veel landelijke publiciteit kreeg de fabriek door de recente strenge winters met veel sneeuw, waarin aan de vraag naar sneeuwschuivers, die het bedrijf ook maakt, nauwelijks kon worden voldaan. Met man en macht werden overuren gedraaid tot 's avonds laat en werden er in één seizoen maar liefst 100.000 sneeuwscheppen verkocht. Heden ten dage is Streuding nog steeds de enige schoppenfabriek in Nederland waar op ambachtelijke wijze schoppen, sneeuwruimers en batsen geproduceerd worden, naast een verscheidenheid aan andere werktuigen. Er is aan de Schoolstraat in Vlagtwedde nog voldoende uitbreidingsmogelijkheid voor de toekomst.

Helen Kämink

Met dank aan Albertha Weizenbach.

Bronnen:

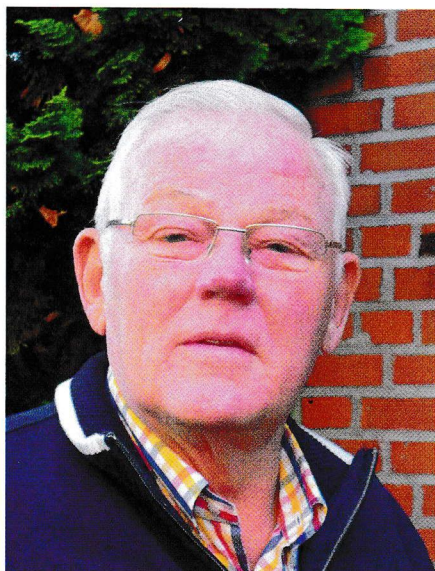
- 'Schoppenfabriek in Vlagtwedde is de enige in Nederland' in: Ter Apeler Courant, 11-08-1965.
- 'Zo komt de schep aan de steel' in: Nieuwsblad van het Noorden, 12-09-1973.
- 'Schoppen maken in Vlagtwedde nog steeds ambachtelijk werk' in: Huis aan Huis, 25-08-1994.
- 'Elk legervoertuig is voorzien van schop uit Vlagtwedde' in: Ter Apeler Courant, 08-11-1995.
- 'Waar gegraven wordt zijn scheppen nodig' in: Nieuwsblad van het Noorden, 23-11-1995.

Een kijkje in de fabriekshal waar de scheppen aan een 'kerstboom' hangen om met minuscule roestvrijstalen balletjes van de walshuid te worden ontdaan.

Foto's op deze pagina: bedrijfsarchief Streuding Schoppenfabriek.

Albert Streuding was de oprichter en tot 1960 directeur van de fabriek. Hier inspecteert hij de stalschoppen.

Wil Hoedemaker

Waar en wanneer bent u geboren?

In "het nieuwe westen" (bij Delfshaven) te Rotterdam in november 1935.

Bent u in de Kanaalstreek opgegroeid?

Ik volgde aan de HTS te Utrecht de opleiding tot landmeter. In 1958 behaalde ik mijn landmetersdiploma. Daarna moest ik in dienst en ging ik als reserve-officier naar Nieuw-Guinea. In november 1960 kon ik met groot verlof gaan en kreeg ik mijn baan bij de dienst gemeentewerken van de gemeente Stadskanaal. En ik woon er nog steeds met veel plezier. In 1964 ben ik gehuwd met Trijntje Maria Koops uit Utrecht, van wie de ouders en grootouders uit de provincie Groningen kwamen. We kregen een zoon. Mijn Trijntje, een kooklerares, is in 2009 helaas veel te vroeg overleden, zij was altijd bezig, zij had nog zoveel te doen.

Welke taal werd er vroeger thuis gesproken?

Rotterdams.

Wat is voor u typisch aan de Kanaalstreek?

Toen ik in 1961 hier arriveerde was men in de Kanaalstreek aan een heftige ontwikkeling bezig. Philips had zich hier

gevestigd en er moest omgeschoold worden van landbouw naar industrie. Die mensen werden elke werkdag met bussen naar de fabriek gehaald.

De veelheid aan wijken (watergangen, tot wel negen meter breed tussen twee boerderijen) moesten eerst worden gedempt voordat het er toegankelijk werd voor huizenbouw (Plan Ter Maars fase I). Er was dus naast de lintbebouwing langs het lange kanaal van de Stad slechts landbouwgrond bestaande uit boerderijen en arbeidershuisjes. Nu is daar een woongebied met stadsallures overheen gebouwd. Alles wat je verlangt is er aanwezig, van theater, winkels, sportvelden tot een plek om te werken.

Wat is zeker de moeite waard om te behouden?

De taal die men er spreekt. Van oorsprong was het gebied een ondoor-dringbaar en gevaarlijk moerasgebied. De kolonisten die hier naartoe kwamen, waren hier de eerste veenarbeiders uit veelal andere delen van Nederland, elk met hun eigen taal nodig voor het omgaan met elkaar. Er waren zelfs mensen uit Zeeland (die woonden op het Zeelandstreekje).

Wat dacht u van de uitspraak: "Dat komt tot de verenigde stoaten oet"? En de teksten van Ede Staal? Geweldig.

Wat vindt u het mooiste plekje in de Kanaalstreek?

Het mooiste plekje vind ik de Buiner-sluis, vlakbij mijn huis gelegen, waar je in gedachten de historie van ruim twee eeuwen aan je voorbij kan zien trekken. In 1962 kon je als je aan de "landskant" woonde, wanneer je tussen de middag thuis warm ging eten niet bij je huis komen, omdat er zoveel scheepvaart plaatsvond. De gemeente verordon-neerde daarna dat van 12.00 uur tot 13.15 uur de bruggen voor de scheepvaart gesloten bleven.

Maar als ik verder Westerwolde in ga, dan de Onstwedder Juffertoren, het natuurgebied rond Ter Wupping en natuurlijk ook het Ter Apeler klooster.

Wanneer bent u donateur van het SHC geworden?

Zulke dingen houd ik niet bij, maar ik denk dat ik bij de eersten behoor. Als landmeter ben je dagelijks ook met de geschiedenis bezig. Bovendien werd het initiatief tot het opzetten van het Streekhistorisch Centrum genomen op de secretarie van de gemeente.

Als vrijwilligers deden mijn vrouw en ik lange tijd één maal in de maand op de zondagmiddag dienst in het SHC: koffie zetten, afwassen, de kassa bedienen en 'bieproaten'.

Wat is voor u de belangrijkste gebeurtenis in de geschiedenis van de streek?

De vaststelling van de grens tussen Groningen en Drenthe door de landmeter Jan Sems, de Semslijn. Na enig zoekwerk blijkt dat hij die grens met een kompasrichting van (90 graden + 45 graden =) 135 graden rechtsom vanaf het Noorden gerekend en staande op de Martinitoren heeft uitgezet. Bij de Duitse grens kwam hij ten noorden van het Klooster uit. En dat klooster was net toegedeeld aan Groningen, dus moest hij corrigeren. Er werd door hem een kleine knik aangebracht in die grens. En daarom ligt de Kanaalstreek niet in Drenthe maar in Groningen.

Als u het voor het zeggen had, wat zou u dan in de Kanaalstreek veranderen?

Beter openbaar vervoer en dan ook gelijk maar gratis.

Hebt u nog suggesties voor ons tijdschrift?

Doorgaan op de nu ingeslagen weg.

Wilt u verder nog iets kwijt?

Ik wens het SHC en de HVW veel succes toe met hun activiteiten.

Wilt u ook eens stevig aan de tand gevoeld worden of kent u iemand die daar voor in aanmerking zou kunnen komen? Neem dan contact op met de redactie.

Naaldkunst uit het Oldambt en Westerwolde.

In het Oldambt en het aangrenzende Westerwolde werden in de 19e eeuw merklappen geborduurd door dochters uit welvarende boerenfamilies. De Oldambtster merklappen uit de periode 1800-1880 hebben een aantal kenmerken gemeen die ze duidelijk onderscheiden van de welbekende letterdoeken die op scholen werden geborduurd in de late 19e en 20e eeuw. Ook wijken ze sterk af van oudere letterlappen uit de 17e en 18e eeuw in onze provincie. Opvallend is de grootte van de Oldambtster merklap. Het merendeel meet 50 bij 60 centimeter en soms zijn ze nog groter. Het materiaal is bijna altijd zwarte zijde of katoen op linnen of los geweven kaasdoek. En de voor de 'letterlapkes' zo kenmerkende alfabetten en cijferreeksen komen op de Oldambtster merklappen uit de negentiende eeuw nu juist niet voor. Alleen de namen of initialen van de maakster en het jaartal van vervaardiging werden er in verwerkt.

Hennie en Sjoerd Stevan-Bathoorn openden in 1982 in hun woonhuis te Wedde het museum voor naaldkunst.* Toen zij de eerste zwartgeborduurde merklap uit het Oldambt in handen kregen, begon hun intensieve speurtocht naar deze vorm van borduurkunst. Na 20 jaar onderzoek presenteren zij hun vondsten nu in boekvorm. Vierenzestig zwarte merklappen afkomstig uit het Oldambt en Westerwolde uit de periode 1800-1880 worden in het boek beschreven. Daarbij wordt gelet op het gebruikte materiaal, de maten van de lap en de geborduurde motieven. Van de meeste lappen wordt de naam van de maakster, haar geboortedatum en -plaats vermeld. Ook kon veelal worden achterhaald op welke boerderij de doeken zijn geborduurd. De auteurs hebben bij het genealogisch speurwerk veel steun ondervonden van J.P. de Groot uit Hoogezand die met zijn deskundigheid omtrent de Oost-Groninger boerengeslachten veel namen aanleverde.

Uit het onderzoek komt naar voren dat het borduren van merklappen vooral in familieverband op de boerderijen plaatsvond. De jonge boerendochters gingen regelmatig bij elkaar op bezoek om te lezen of te borduren. Bij deze dameskransjes werden ook borduurpatronen uitgewisseld. Vergelijking van de merklappen toont aan dat bepaalde borduurmotieven steeds opnieuw gebruikt werden binnen bepaalde families. De leeftijd van de maaksters varieert van 10 tot 20 jaar. Slechts één lap is gemaakt door een 29-jarige die een jaar later toch nog de ware Jacob ontmoette.

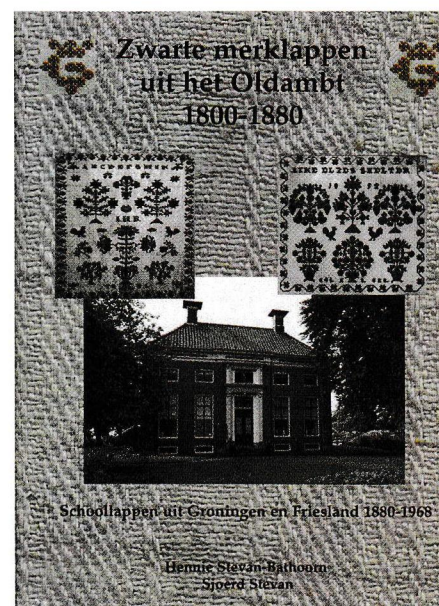
Behalve boerendochters zijn de maaksters soms ook dochters van ambachtslieden of neringdoenden. In dat laatste geval was er meestal sprake van familiebanden met boerengezinnen. Twee merklappen zijn van de hand van arbeidersdochters. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om meisjes die dienden op een boerderij. Soms leerden zij het fijne handwerken van de boerin.

Op de merklappen komen we allerhande motieven tegen: bloempotmotieven met anjelieren en vogels, gestileerde boompjes, bijbelse motieven zoals Adam en Eva met slang en boom der kennis, springende herten, hanen, pauwen, molentjes, boerinnen met juk en altijd fraai gedecoreerde slingerranden met bloemen of vruchten. Omtrent de herkomst van veel motieven wordt verwezen naar Duitsland ten zuidoosten van Hamburg. De welvarende boerenbevolking leefde er net als in het Oldambt in grote boerderijen die prachtig werden ingericht. De Duitse connectie ligt temeer voor de hand daar van oudsher de handelswegen van de stad Groningen naar Noord-Duitsland liepen via Nieuweschans en Bourtange en dus ook de dorpen in het Oldambt en het aangrenzende Westerwolde (Wedde, Vlagtwedde) passeerden. Bekend is dat 'lapkepoepen' met hun kisten of rugmanden vol tex-

tiel en furnituren regelmatig de Groninger boerderijen bezochten. Het vermoeden bestaat dat zij zowel de (zwarte) garens als bladen en boekjes met Duitse borduurmotieven hier op de markt brachten.

De cultuurhistorische achtergrond omtrent de Oldambtster merklappen is boeiend om te lezen en de afbeeldingen zijn een lust voor het oog. De meer algemeen bekende rode schoollapjes die tot ca. 1960 werden gemaakt zijn misschien eenvoudiger van opzet en op het eerste gezicht sterk gelijkvormig. Bij nadere beschouwing is echter niet één gelijk. Als supplement hebben de auteurs daarom een honderdtal foto's met korte beschrijvingen van schoollapjes uit de periode 1880-1968 in het boek opgenomen, waaronder ook een aantal afkomstig uit Westerwolde en de Groninger Veenkoloniën.

Bert Roossien

* het museum is thans gevestigd te Winschoten. Zie www.museumvoornaaldkunst.nl

Hennie Stevan-Bathoorn en Sjoerd Stevan. *Zwarte merklappen uit het Oldambt 1800-1880/Schoollapjes uit Groningen en Friesland 1880-1968*. Museum voor Naaldkunst Winschoten, 2012.

De verdeling van de Smeerlinger Marke

Vanaf de Middeleeuwen kende met name Oost-Nederland het merken-systeem. Boer- of buurschappen die samen het beheer van gemeenschappelijke gronden regelden. Onder Koning Lodewijk werden in 1809 en 1810 wetten aangenomen voor de scheiding van de merken. Met name na de uitwerking van deze wetten in 1837 en onder toezicht en begeleiding van de provincies vonden er in de periode 1840-1860 vele markescheidingen plaats.

In 1845 werd de Smeerlinger Marke verdeeld. Dit werd niet op een achternamiddag geregeld, maar was een zorgvuldig proces. Dit blijkt uit een afschrift van de afspraken die ik in een doos oude papieren van mijn vader Hanne Wilzing vond. De papieren zijn via de Hidsfamilie-lijn, erve Hoisingh, in ons bezit gekomen [1]. Het document telt 72 bladzijden, het bevat een reeks 'procesverbalen' opgemaakt door Gerardus Azings Venema 'arrondissements Ijker en gezworen Landmeter' uit Winschoten, Elze Harms Karskens uit Onstwedde en Willem Harms Neimeijer uit Veele. De toen 36 jarige Venema zal uit hoofde van zijn functie leiding gegeven hebben aan het proces. Het besturen zat hem in het bloed, want in 1851 werd hij wethouder in Winschoten en in 1854 promoveerde hij daar zelfs tot burgemeester [2]. De landbouwers Karskens (40) en Neimeijer (38) zullen de rol van onafhankelijken gehad hebben. De drie mannen werden voor hun taak, als 'Commissie ter regeling van de Marktscheiding te Smeerling', benoemd bij 'boerschapsbesluit' van 22 november 1844, waar klaarblijkelijk al veel voorbereidend werk gedaan was. De klus moest, met verwijzing naar het Koninklijk Besluit van 'den 10e Bloemaand 1810' binnen drie maanden, dus voor 22 februari 1845, geklaard zijn [3]. Op vrijdag 27 december 1844 vindt 's morgens om 10.00 uur de eerste vergadering plaats bij boerrichter Freerk Boeles Halming

[4]. Naast Venema, Karskens, Niemeijer en de boerrichter waren de volgende markegerechtigden (allen landbouwers) aanwezig:

- Derk Hendriks Hidding
- Jan Hannes Hids (gemachtigd door vader Hanne Jans Hids)
- Freerk Engels Eding
- Jan Aikes Halm
- Jan Harms Eefsting
- Heije Harms Wubs (gemachtigd door vader Harms Heijes Wubs)

Deze families hebben verschillende waarden of waren (aandelen) in de marke. Hidding $7\frac{1}{2}$, Halming 4, Hids $3\frac{1}{2}$, Eding 3, Halm 2, Eefsting $1\frac{1}{4}$ en Wubs 1. De Wubsen vormen een grote familie, ze moeten hun deel dan ook tussen 30, bij name genoemde, personen verdelen. In totaal zou er 237 bunder, 43 roeden en 60 ellen verdeeld gaan worden. Hieronder blijken ook enkele percelen die niet tot de marke behoren.

In de eerste vergadering spreekt men over de combinatiemogelijkheden van de te verdelen kavels. Men besluit ten behoeve van de uitloting tot 3 combinaties:

1. De Erven Hendrik Derks Hidding: $7\frac{1}{2}$ waren
2. Freerk Boeles Halmingh en Hanne Jans Hids: $7\frac{1}{2}$ waren
3. Erven Engel Freerks Eding, Jan Aikes Halm, Jan Harms Eefsting en Erven Jan Heyes Wubs: $7\frac{1}{4}$ waren.

Het procesverbaal sluit af met 'Met dit een en ander hebben wij ons onledig gehouden van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 uur'. Naar huis en koeien melken. Of zou men eerst nog even een 'klokje' genomen hebben? Het was er wel weer voor, want de winter 1844-1845 was volgens het KNMI 'zeer streng'. De volgende vergaderingen, steeds in dezelfde samenstelling en zonder uitzondering bij boerrichter Halming, zijn op maandag 30 december 1844 en vervolgens in het nieuwe jaar

1845 op maandag 2 januari, zaterdag 1 februari, zaterdag 8 februari en vrijdag 21 februari. Eerst worden er afspraken gemaakt over de wegen: de richting en de functie. Namen als de Grootstraatse weg, de Vennenweg, Deiperinnenweg, de Meeweg, de Eembuurveldsterweg en Veldkampersweg passeren. Bij de duiding van de percelen kom ik bekende veldnamen tegen als de Vennen, Tange (aangemerkt als 'hoge heide'), Galbergen, 't Veensel, Langenhoven en Eemboerveld ('hoge zandheide'). Maar ook –voor mij- onbekende als Iemtuin, Voor Korte Breehoven, Kooijerstuin, 't Weike ('heide en groenland'), Hasmee en Dorig ('groenland'), Doeskampen [5] en Brinken. En als mooiste: de Bolle Mee en de Lutke Mee [6]. Al het land wordt ingedeeld in vijf hoofdafdelingen bestaande uit verschillende delen. Men spreekt af om via verloting toe te wijzen. 'Wij zijn van gevoelen en ook bij de gerechtigden .. vond dit bijval, dat de deelen van iedere hoofdafdeling niet afzonderlijk aan ieder der drie Combinaties door loting moesten worden toegewezen, omdat dan de loting door de ongelijke deugd en hoedanigheid der grond van de deelen.. zeer ten nadeele van de eene, en ten voordeele van de andere combinatie zou kunnen uitvallen'. De gemeenschappelijk marke werd dan wel opgeheven, maar de gezamenlijke zin niet. Er werd nauwkeurig gekeken naar de aard, de deugd, de grootte, de opbrengst (nu en in de toekomst te verwachten) en de 'afgelegenheid'. Hierover wordt in de vergadering van 2 januari 1844 gemeld dat daarom nauwkeurig onderzoek van het terrein vereist is, dat dit gedaan is en dat dit geleid heeft tot 3 'kavelingen' bestaande uit steeds een deel van elk van de vijf hoofdafdelingen. Bepaald wordt dat 'deze drie Kavelingen op eene wettige wijze tussen de drie Combinaties worden uitgeloot, en daarna bij akte aan iedere Combinatie de getrokken Kaveling worden

toegescheiden; zullende echter de geregtigden in iedere Combinatie aan zich het regt behouden om voor het opmaken der akte met onderling goedvinden den ruiling van Kavelingen te mogen verwisselen'. Kortom men ging niet over één nacht ijs. In de vergadering van 1 februari 1845 worden nadere afspraken gemaakt over de wegen. Met verwijzing naar het buurschapsbesluit van 22 november 1844 worden de wegen op 6 ellen bepaald. Venema c.s. kunnen zich er blijkbaar in vinden, want er staat genoteerd 'deze vinden wij voldoende' en er wordt opgemerkt dat dit overeen komt met 'het Reglement op het onderhoud en de Schouwing der wegen in de Districten van de provincie Groningen, genaamd het Oldampt, Westerwolde, Gorecht en Sappemeer'. Een uitzondering wordt gemaakt voor de Meeweg, vanaf de Brinken tot aan de Metbroeksloot. Deze 'zal omdat het zij slechts een nutlaan is waarvan zelden gebruik zal worden gemaakt met eene breedte van 5 ellen kunnen volstaan'. Maar tegen de breedte van de sloten keek de commissie wat anders aan dan de geregtigden. 'De slooten die de wegen begrenzen, zijn naar ons gevoelen in voormeld artikel van het evengoemd boerschapsbesluit te breed opgegeven, eene breedte van 2 ellen achten wij bij eene diepte van 1 ellen genoegzaam'. Soms wordt er bepaald dat er ter afbakening van de kavels geen sloten nodig zijn, maar dat 'scheidpalen' volstaan. Sommige sloten dragen net als akkers familienamen zoals de 'Halm-sloot' en de 'Wubssloot' ('die thans krom en bochtig is, maar die regt dient te worden aangelegd'). Op 8 februari wordt o.a. gesproken over de Kooijerstuin, een stuk bouwland van ruim 14 roeden. Hierover wordt door 'de geregtigden verwittigd, dat genoemd stukje grond reeds sedert jaren door hen voor het gebruik was verdeeld'. Deze verdeling wilden ze zo houden. De Commissie stemde in 'en ook wij hebben het wenschelijk geacht dat ieder dat gedeelte dezer tuingrond in eigendom werd toegekend, dat ieder der geregtigden reeds lang in gebruik had gehad en dat ieder naar zijne bijzondere inzichten had bewerkt en

verbeterd'. Niet alles wordt verdeeld. Als voorbeeld een stukje grond in de Voor Korte Breehoeven (18,5 ellen breed). Deze blijft bestemd voor het uitgraven van zand ten dienste van ophogen en in 'schouwbare staat houden der publieke weg van Onstwedde naar Vlagtwedde, die door en langs de esschen loopt' [7]. De 8e februari is een lange zit, want men vergadert tot 6 uur 's avonds. Venema wordt belast met de opmeting van de gronden en het maken van een kaart. Het procesverbaal van 21 februari is kort. De kaart is klaar en Venema overhandigt deze aan de twee andere commissieleden. Het ontwerp en de kaart worden nu veertien dagen bij de boerrichter Halming ter inzage gelegd voor de gerechtigden en belanghebbenden. En om 's middags om 2 uur was het gedaan. De verdeling is geregistreerd te Winschoten op 27 maart 1844. De ontvanger inde een gulden tien en een ½ cent voor 'regt' en 38 opcenten en tekende. Tenslotte staat er vermeld dat het behoort bij het Koninklijk Besluit van 9 december 1845. Namens de Minister van Binnenlandse Zaken –dat was op dat moment Willem Anne baron Schimmelpenninck van der Oge- tekent de Secretaris-Generaal C. Vollenhoven.

Hanne Wilzing

Voetnoten

[1] De erve Hoisingh. Aaltien Hindriks Huizing trouwt op 12 december 1810 met Hanne Jans Hids die zijn zoon Jan Hanne Hids machtigde om deel te nemen aan de vergaderingen over de markescheiding. En hun jongste dochter Iken Hannes (*23 maart 1828, +20 september 1894) trouwt op 13 oktober 1860 met mijn overgrootvader Berend Jan Wilzing (*31 december 1822, +30 december 1892), die dan al twee keer weduwnaar was (van resp. Willemtje en zus Reindina Bessembinders). Op 20 oktober 1900 koopt grootvader Albert Berend Wilzing de boerderij van zijn oom Harm Hannes Hids. Van 1928 tot de sloop in 1930 woonde oom Berend Wilzing er met zijn gezin. De oude gebinten worden gebruikt voor de nieuwe boerderij aan de Sluisweg 21.

[2] Bron www.genealogiewinschoten.nl

[3] Deze wet was een uitwerking van de wet van de '16e grasmaand' (april) 1809 over de 'Ontginning van de Woeste Gronden'. H.B. Demoed, *Mandegoed, schandegoed*. De markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19e eeuw (Zurphen 1987)

[4] H. Kuper, *Het geslacht Halmingh van Smeerling* (Exloo 1999) blz. 58

[5] Nieuw Gronings Woordenboek (K. ter Laan): Douze, Westerwolds woord voor: moerassige wildernis met struiken en bomen

[6] Een Mee is een stuk groenland dat bij hoog water onderloopt. In het Westerwolds 'Mij'. De Lutke Mee ligt aan de zuidzijde langs de Ruiten Aa (Ol Daip) noordelijk van het Metbroek. De Bolle Mee ligt ten zuiden van het Metbroek (grenzend aan het Eemboerveld).

Wenackers

Under wieme mit deurregen spek
um toavel mit zwilk, kovvie en
pieptebak
zuiken zeuven genoten
in t hoes van boerrigter
noa nije lienen in olle marken

Lödderingskaamp, t Eemboerveld,
Douzekampen
Taange, Doorke, Vennen en Laang
Houve
t Roege Veensel, Kouheerskaamp,
Bolle Mij en Lutke Mij

Bunder veur bunder
rou veur rou
en elle veur elle
eerde wordt waardijlend wogen
deur zeunen van zeunen van zeu-
nen
man van Hoge Eske kieken ollen
wondernd tou

In Boertoene holt leste mous nog
kop umhoog
op Körte Brai komt winterrogge
deur
in t gruinaand bie t Ol Daip
ropt t jonkvij noa swoanen in Ol
Dingen
en op Galbaargen reert der n kind
Ol vraauw Haalm reukelt kaggel op
kookt eerappels en reurt deur t stip

Genoten hollen heureg oam even in
en doun den wat doan worden
mout
bringen manegoud noa t Boeren-
plak
en veuren mit lege korren weerom
tree veur tree in nije tied

Hanne Wilzing

Bron: Wieringa en R. Wegman.

[7] Deze weg wordt in 1920 verhard.

Geraadpleegde literatuur

- Demoed, H.B., *Mandegoed, schandegoed*. De markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19e eeuw (Zurphen 1987)
- Heringa, J. *De buurschap en haar marke*: Drentse historische studien-deel V (Assen 1982)
- Joosting, J.G.C., *De Groningsche Marken, Geschiedkundige Atlas van Nederland* (Den Haag 1920)
- Kuper, H. *Het geslacht Halmingh van Smeerling* (Exloo 1999)
- Michels, A. *Mijn oma Margrietha, Het geslacht Maarsingh* (Onstwedde 2003)
- Wegman, C.J. en R.M.A. Wegman, *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829, Het kerspel Onstwedde, deel II, De gehuchten* (Assen 1998)
- <http://webdocs.alterra.wur.nl/internet/geoinformatie/producten/AltterraAtlas2010.pdf>

Kiepkere

Een Kiepkere is een ander woord voor Marskramer. Het Groningse woord Kiepkere is een letterlijke vertaling van het Duitse Kiepenkerl. Een marskramer (van het Middelnederlandse merse (koopwaar) en het Middelnederlandse kraemer (koopman)) is een verkoper van kleine artikelen, die hij in een rugkorf of mars vervoert en waarmee hij platteland en steden afreist om zijn waar op markten en kermissen en van huis tot huis te verkopen.

Gepersonaliseerde kop en schotel

Deze keer maar weer eens een stuk uit eigen bezit, namelijk een kop en schotel. Dit setje is in 1889 gemaakt en geschonken aan Engeltje Alberts Huizing, die volgens het opschrift was geboren den 25 April te Vriescheloo. Wie was Engeltje? Zij was de enige dochter van Albert Geerts Huizing, die op 9-5-1822 was getrouwd met Renske Elzes Bruggers. Het was haar tweede huwelijk (ze was de weduwe van Pieter Louwers Dinkla) en zijn eerste.

Renske was eigenaresse van de boerderij thans genummerd Dorpsstraat 45 te Vriescheloo. Een heerd met een eeuwenoude bewoningsgeschiedenis, waar vanaf de zestiende eeuw tot dan toe altijd de familie Bruggers op woonde. Je zou ook kunnen zeggen: op het erve Bruggers te Vriescheloo. Engeltje trouwde op 28-5-1875 met Tamme Harmannus Tammes, die de boerderij Dorpsstraat 17 te Vriescheloo be-

Kop en schotel

Kop en schotel, geschonken aan Engeltje Alberts Huizing in 1889. Uit de privé collectie van J.S.A. Huizing.

woonde. Hij was een zoon van Harmannus Tammes Tammes, die afkomstig was uit Vlagtwedde. Renske Elzes Bruggers overleed kinderloos op 10-04-1893.

Ik meen mij te herinneren, dat haar achterkleindochter vertelde dat ze wel van mooie dingen hield. Het is een van een goede kwaliteit porselein gemaakt setje, zoals men in die tijd vaker gaf op verjaardagen. Speciaal voor deze verjaardag in opdracht gegeven en, waarschijnlijk door bemiddeling van een "kiepkere" die in de omgeving van een porseleinfabriek woonde, gemaakt in Duitsland. De letters zijn door een vaardige hand geschilderd in zwart en geschaduw met goud. Het geheel is verlevendigd met goudkleurige stippeellijntjes. Zo worden ze tegenwoordig zelden meer gemaakt en geschonken!

Jan Huizing

Uit de geschiedenis van Westerwolde, gevonden in de Groninger Archieven

Aflevering I, door Jan Huizing

Geachte lezers, dit is de eerste aflevering van een nieuwe rubriek. Hierin plaats ik uit de Resolutie- en Request archieven van Groningen (en soms uit een ander archief) telkens een aantal gegevens. Zo wordt de geschiedenis van Westerwolde en het aanpalende gebied eens op een andere en meer gedetailleerde manier belicht dan de algemene geschiedenisboeken dat doen. Niet alle in dit gebied liggende plaatsen zijn voor de Stad even interessant. Een aantal plaatsen/gehuchten komt helaas nooit aan de beurt, maar wel tracht ik van zoveel mogelijk plaatsen in elk nummer iets te publiceren. Aangezien de stad Groningen de heerlijkheid Westerwolde, inclusief Bellingwolde en Blijham in 1619 heeft aangekocht, beginnen we met dit jaartal en gaan dan door tot circa 1800.
Jan Huizing

Westerwolde algemeen 02-08-1619

De heren tot d'handeling geproponneert (voorgesteld) den veertijnden Junij iungst gelastet, hebben rapport gedaen, verclarende voor dese stadt van den here Willem van den Hove, heer toe Wedde, gecofft t'hebben het huijs ende slot toe Wedde, mit de heerlicheit van Wedde ende Westerwolde, Billingewolde ende Blijham, voor een somma van een hondert een ende veertich duisent drie hondert Carolus gulden, waerop na catie bij Borgemeesteren ende Raedt olt ende nieuw, Taelmans ende geswoorne meente deselve handeling is geratificeert (officieel bekrachtigd) ende geaprobeert (goedgekeurd) ende verclaert voor dese Stadt nodich, eerlick ende profitelijck te wesen. Ende voort geordonneert (gelast), dat het eerste termijn van het coopschat, ter somma van 69000 gl. omtrent, offte so veel min offte meer als de Raedt goet vinden sal; op interesse genomen zal worden ende also gereserveert werde dat de here

Francois van Aerssens, Ridder, Here van Sommersdijck presenteert de penningen te verschieten tegens ses ende een quart ten hondert, is goet gevonden deselve t'accepteren; ende denselven daarvan versegeling te passeren.

Betreffende "den anwassene landen in Billingewolde end Blijham, is de sittende Raedt geauthoriseert omme daerinne sulx te doen, handelen ende laten geschieden, als deselven tot der Stadt (meeste?) proffijt zal bevinden toe behoiren.

Westerwolde algemeen 21-09-1619

(-) hebben d'hh. Borgemeesteren ende Raedt geresolveert (besloten) ende voor goet gevonden dat men van wegen deser stadt met den aldereersten de possessie (bezit) van de heerlicheit van Wedde mit de dependentien (aanhorigheden) van dien zal anvaerden. Tot welcken ende d'hh. Borgemeesteren ende Raet voorschreven den Ed. Erentfesten Edsart Rengers gekoren hebben tot drost van Wedde ende Westerwolde, Billingewolde ende Blijham ende de Ed. Michael Visscher tot richter in Billingewolde ende Blijham, ordonnerende (gelasten) voorts dat denselven commissie in forma daarvan gepasseert zal worden. D'hh. Borgemeesteren ende Raet committeren ende lasten den Ed. Erentfesten heeren Borgemeester Abel Coenders, den Sijndicum Isbrants ende den secretarium Winshemium, omme wegen haer Ed. 't aanvaerden de possessie (bezit) van den huise van Wedde ende Westewoldingelant mit 't gene daer van dependeert (aanhangt), alsmede omme den drost Rengers ende Michael Visscher in den eet (eed) te brengen ende de comissien over te leveren, (-) den Ingesetenen van de voorschreven landen dat deselve gemainteneert (hand-

haven) zullen worden bij hare privilegien, vrij ende gerechtigheiden. Ende so veel angaet het richterampt in Westerwolde zal 't selve bij de voornoemde Gecommitteerden bij provisie ende tot naerder dispositien (besluit) met eerster gelegenheit daerop te doen den drossart bevolen worden.

Westerwolde algemeen 27-09-1619

Borgemeester Abel Coenders, doctor Hijeronimus Isbrants sijndicus ende doctor Andreas Winshemius, secretarius deser Stadt, hebben rapport gedaen van hare commissie na Westewoldingelant ende gerefereert (verwijzen naar) dat sij Gecommitteerden op den 23: huijs waren gecompareert (bijeekomen) op den huise ende Slot te Wedde in presentie van de vulmachten der carspelen in Westerwolde, Billingewolde ende Blijham, alwaer Doctor Cornelius Pijnacker als vulmacht van Willem van den Hove, here toe Wedde Etc. hadde geresigneert (neerleggen) ende gerenvoieert (verwijzen) alle het recht twelcke hie gehadt ende entfangen van de vorstinne van Arenbergh, te vreden wesende dat d'Ingesetenen ende alle officieren van nu voortan voor heren niemant eerckenden als Borgemeesteren ende Raedt der Stadt Groningen. Dat oock de voorschreven heren mogen? anvaelen de possessie (bezit) van het huis ende slot toe Wedde etc. Waerop sie Gecommitteerden wth (uit) de naem ende van wegen Borgemeesteren ende Raedt de voorschreven resignatie (neerleggen) hadden geaccepteert, de possessie (bezit) van het huis ende slot toe Wedde mit de heerlicheiden van Westerwolde, Billingewolde ende Blijham angeneedet?, den E.E. Edsart Rengers gecommiteert ende geediget als drost van den voorschreven huise ende heerlicheit, den Erentfesten Michael

Visscher als richter van Billingewolde ende Blijham, alles in presentie ende mit wille van de voorschreven ingesetenen, ende des dages daerna felijck resignatie ende anvaeringe van de posessie in t'Clooster ter Apel geschien zijnde, hadden sie Gecommitteerden van alles behoerlicke instrumenta in forma probanti verveerdigen laten hadden dewelck hijr overgelevert, hebbende mede de bewaringe van het huis toe Wedde den gestelden drost bevolen.

Westerwolde algemeen 9-10-1619
d'Heren Borgemeesteren ende raedt hebben Jacob ten Veenhuis tot een richter in Westerwolde gekoren ende den sijndicum deser Stadt gelastet omme denselven in den eet te brengen.

Westerwolde algemeen 27-11-1619
Doctor Johannes Huninga, den rechten professor, heeft rapport gedaen van zijn wthgerichtede werck in de handeling van Westerwoldinge, van koop tusschen dese Stadt ende Willem van den Hove perficieert was, soe men verscheiden rise gedaen ende eerstlicke bij alle lheenheren consent (toestemming) voor Van den Hoven eerlanget ende daerna oock van alle (: exempt Vrieslant:) de beleninge voor dese Stadt entfangen t'hebben, hebde de van Vrieslant het versoeck van beleninge voor alsnoch in deliberatie (discussie) gehouden ende den saecke op naesten lantdage gereivedeert (gecontroleerd), bij welcke mundelick rapport de welgemelten Huningha overgelevert heeft een schriftlick journael offte verhael van alle zijne risen ende wat hem alle dagen daerinne voorgevallen ende beiegent (overkomen) is, voorts de drie leenbrieven, als namentlicken de van Overijssel, van Brabant, van Hollant, mit een liasse van ander stucken, alse requesten, apostilen ende verscheiden andere so originelen als copien de heerlicheit van Westerwoldingelant beroerende ende ten laasten een rekening van expensien ende onkosten bij hem gedaen op zijn risen, omme welcke rekeninghe te vi-

siteren (in ogenschijn nemen), gecommitteert zijn de heren Joachim Canter, Berent Sigers, Doctor Winshemius secretarius. Het voorschreven rapport gedaen zijnde hefft de presiderende Borgemeester na gehoudene communicatie ende deliberatie den welgemelten Huningha voor de goede buoiren bij denselven in dese handeling tot een goet ende te brengen gedaen, hoochlicken bedanckt ende verclaert, an t'gene gedaen was, seer goet contentement (tevreden zijn) te hebben. Ende naedien de gemelte Huningha wegen desen Stadt nu leenholder van de voornoemde heerlicheit was, oversulx convenient (gemakkelijk) geachtet dat deselve de borgerschap geschoncken (Huninga woonde namelijk niet in de stad) ende geordonneert, dat de borger eet (eed) op gewoontlicke tijt bij hem gepresteert zijnde, zijn naam in t'borgerboeck mede geregistreert zal worden.

Westerwolde algemeen 29-04-1620
Op de requeste van doctor Cornelij Pijnacker, vulmacht van Willem van der Hove, omme genietinge van de vruchten (breuken ed) ende opkomsten der heerlicheit Wedde tho pro rata temporis hen tot den 25: septembris: 1619, wesende den iegentlicken dach van actuelle overleveringe.

Westerwolde algemeen 15-07-1620
Op de requeste van doctor Cornellis Pijnacker, vulmacht van Willem van den Hove, gewesene heer van Wedde, omme de genietinge van de vruchten ende emolumenten der heerlicheit voorschreven tot dato de overleveringe toe. D' hh. Borgemeesteren ende Raet ordonneren de here Edsart Rengers, drossart toe Wedde etc. omme de opkomsten der heerlicheit van Wedde op Martini (11-11) ende Michaelis (29-9) 1619 verschenen, an den Remonstrant te tellen, exempt allenich 119 carolus gulden ses stuivers ses penningen, dewelcke den heer drost voorschreven tot deser Stadt proffijt zal behouden.

Westerwolde algemeen 05-08-1620

Op de requeste van Philips Dirx van der Werfch? eeste ende oldste valkenier van den Prince van Oranje omme octroij van allenich ende mit exclusie van allen anderen te leggen in deser Stadts heerlickheiden, ha..at ocrij omme bij provisie allenich ende mit exclusie van allen te mogen leggen in de heerlicheit Wedde. (Deze valkenier wilde dus roofvogels vangen in Westerwolde, die moeten toen dus veel voorgekomen zijn in deze streek)

Westerwolde algemeen 30-12-1620

D'Here Borgemeester Joachim Altingh ende de Raetsheer Bartolt Wicheringhe mit een provisionele commissie na den Hage gewest sijnde omme an den Prince van Orange te presenteren het gouvernement desen Provincie, hebben rapport gedaen, (-) dat zijn hoochstgedachte dorchl. Here het voorschreven gouvernement hadde geaccepteert ende daerbij het gouvernement van Wedde ende Westerwoldingelant. Ende dat beroerende het stuck van de bonen gedisponeert was tot deser Stadt contentement (tevredenheid), waervan in presentie van de geswoornen naerder opening solde mogen geschien. (de Oranjes zijn dus een tijdlang heer van Westerwolde geweest!)

Westerwolde algemeen 08-02-1621

Op dato zijnde een gewoontlick dach van keur, zijn op den Raethuse en vergadert Borgemeesteren ende Raedt, Taelluiden ende Geswoorne meente, in welke vergaderinge de hem presiderende Borgemeester Joachim Altingh eerstlicken in 't lange gerefereert heeft, hoe dat de Prince van Orange in t'annemen van het Gouvernement deser Provincie geaccordeert hadde, dat de keur geschieden solde bij bonen van de Stadt boeck, ende daarvan overlevert volgende acte.

Westerwolde algemeen 29-03-1621

Is voorts de Raetsheer Julsingh gecommitteert omme mit den here drost Edsart Rengers te communiceren van

Collectie Groninger Museum, foto John Stoel

de wachtholdinge in de heerlicheit Wedde ende Westerwoldingelant, ten einde aldaer mede dien aengaende, so wel moegelijk ordre gestelt mach worden. (de 80 jarige oorlog was immers nog steeds niet voorbij en men kon vijandelijke invallen verwachten)

Bellingwolde/Blijham 19-08-1619

De inwoners van Bellingwolde en Blijham hebben aan Burgemeesters en Raad aangegeven, dat zij zijn geïnteresseerd in de aangewassen landen (die aan hun landerijen grenzen) en willen daar wel een redelijke afkoopsom voor betalen. De heer Borgemeester Abel Coenders, de Raadsheren Johan Drevés, Canter en Sigers en de secretarius Winshemius zijn gecommitteert (afge-

vaardigd) om daarover met de inwoners te communiceren. Tijdens de Raadsvergadering hebben zij gerapporteert "dat de voorschreven ingesetenen eerst 10000, daarna 12000 en entlijcks 15000 gulden hadden geboden ende na gissinge wol tot 20000 LL sulden konden gebracht worden".

Bellingwolde 07-04-1620

De eigenrfdn van Bellingwolde hebben een meningsverschil over de verkiezing van een pastor. Burgemeester Berent Gruis en enige Raadsheren krijgen lastgeving om te trachten de onenigheid bij te leggen.

Bellingwolde 22-6-1620

Op verzoek van de volmachten van

De Keurhoed

In de tekst onder 15-07-1620 is sprake van "dat de keur geschieden solde bij bonen van de Stadt", dat betekent dat de leden van de Raad een witte en een zwarte boon kregen en dan de boon van hun voorkeur in de keurhoed deden. Een witte boon betekende dat men voor het voorstel was en een zwarte boon betekende dat men tegen stemde. Op die manier was het mogelijk te stemmen zonder dat de anderen wisten wie voor- en wie tegen had gestemd.

Bellingwolde om verkiezing van de pastoor tot Wagenborgen, die (door de eigenerfden) tot predikant van Bellingwolde is gekozen, ten einde de Stad haar goedkeuring hieraan hecht.

Bellingwolde 07-05-1621

Op voorstel van de volmachten van Bellingwolde, ten einde de beroeping op Gerhardum Gerhardum gedaan, zou mogen worden geconfirmeert (bevestigd) en de voornoemde Gerhardus van zijn (huidige) plaetse Ter Munte(n) gekozen. Burgemeesteren en Raad hebben het versoek geaprobeert (goedgekeurd) en voornoemde Gerhardum van Ter Munte gekozen. (De naam is waarschijnlijk een verschrijving, in 1621 werd Gerhardus Everhardi pastor, hij bleef in functie tot 1662 (Boerderijenboek Bellingwolde)).

Bellingwolde en Blijham 05-05-1623

Zijn de Raetsheren Huningha ende den drost Edsard Rengers gecommiteert, omme Tammo Haijckens, gekoren Richter toe Billingwolde ende Blijham,

den eed aff te nemen ende denselven te stellen in de possessie (bezit) van zijn ampt.

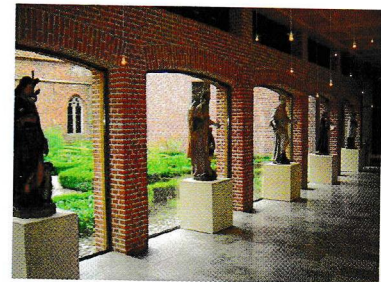
Ter Apel 17-03-1621

De (eigendoms)brieven en papieren van het Klooster Ter Apel lopen gevaar verloren te raken. Daarom hebben de heren Burgemeesteren en Raad "den drossart Rengers gelastet omme alle deselve brieven ende pampiren alhyr te doen komen ten einde deselve in gevaerlicke tiden alhyr voor verlies ende verderff versekert ende bewaert mogen worden".

Ter Apel 21-10-1626

Op t'relaes van dat de Prior (van) Ter Apel gestorven is, (is) goet gevonden dat daerom an de drost geschreven zall worden, ten einde hij sich van de possessien (bezittingen) ende bewaringe van de goederen versekere ende zijn voorts de raetsheren Julsingh, Sissinghe ende Isbrants mit den secretaris Winshemius gecommiteert (afgevaardigd) omme de kiste van de brieven toe het

Convent Ter Apel behoirende, in t'starffhuijs van Marten Hubbeldingh zijnde, in de secretarie te doen brengen ende de brieven inventariseren, voorts omme de brieven beroerende (betreffende) de anwassen (de kwelders) in Westervoldingelant te visiteren (bezoeken), ten einde eenmael formelijken gedelibereert (gediscusseert) ende geresolveert (besloten) mach worden, off men het proces van d'anwassen zal vervolgen ofte niet.

Westerwoldse leestips door Dick Ottevangers, boekhandel Godert Walter

Specifieke uitgaven over Westerwolde zijn er de laatste maanden bij mijn weten niet verschenen, maar aansluitend bij het thema *Arm en Rijk* wil ik wel een paar iets oudere boeken aanbevelen:

Koninkrijk vol sloppen – achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw door *Auke van der Woud*

Een interessante en goed leesbare studie naar het ontstaan van de achterbuurten in grote steden. Miljoenen mensen verhuisden in de late negentiende eeuw van het platteland naar de grote stad. Hoe leefden en overleefden de Nederlanders in die dagen, wat werd er door de overheid tegen de

mensonterende leefomstandigheden in de verborgen sloppen en stegen gedaan? Een opvallende conclusie was voor mij het feit dat de eigenaren van vele eenkamer woningen niet de welgestelde en rijke burgers waren, maar vaak de gewone man, de winkelier of de schoenmaker.

Uitgeverij Bert Bakker - € 39,95

Het pauperparadijs door *Suzanna Jansen*

Op zoek naar de achtergrond van haar familie komt Suzanne Jansen uit bij Veenhuizen, de Drentse kolonie voor de opvang van bedelaars en arme gezinnen, de zgn paupers. Jansen beschrijft zo de persoonlijke geschiedenis

van vijf generaties met als constante factor armoede.

Balans - € 12,50

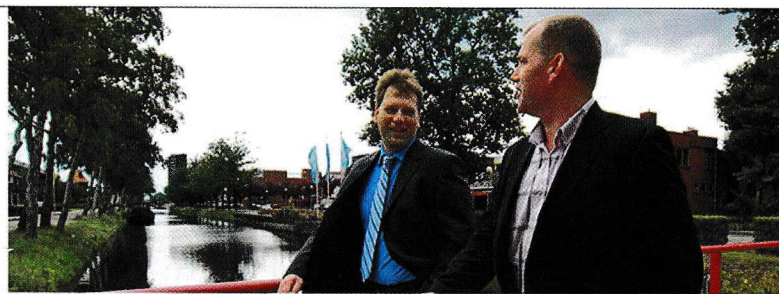
Een kapitale impuls door *Chris van der Veen*

En er is als afsluiting van het enorme herinrichtingproject in Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën het boek 'Een kapitale impuls' verschenen. Een indrukwekkend tijdsdocument wat het hele proces op de voet volgt met veel historische en actuele foto's, en een kaft van gedeeltelijk strokarton.

Van Gorcum - € 39,95

**Voulon Accountants
en Belastingadviseurs**

- Administratie
- Accountancy
- Belastingadvies
- Ondernemingsplannen
- Financiële planning

Voulon Accountants &
Belastingadviseurs

Liliëthalplein 2
9501 XP Stadskanaal

Tel: 0599-612449
Fax: 0599-613413

www.voulonaccountants.nl
info@voulonaccountants.nl

Verschil zien, verschil maken

Als ondernemer heeft u te maken met cijfers ... en meer. Wij bieden u dan ook waardevolle advisering en betrokken begeleiding passend bij uw stijl van ondernemen.

Wij willen u meer bieden dan een punctuele boekhouding en goede belastingaangifte. Cijfers alleen zeggen immer niets. Voulon Accountants en Belastingadviseurs staat u bij met een frisse kijk op uw huidige situatie en een reële blik op de toekomst. Adviseren in de taal van onze cliënt staat voorop. Ons kantoor heeft dan ook een informeel en laagdrempelig karakter, waarbij geen 'uurtje-factuurtje-mentaliteit' past.

Alleen u kunt beoordelen of wij de juiste partner voor uw onderneming zijn. Bel of mail en een afspraak is snel gemaakt.

www.voulonaccountants.nl

J. STOUT
uitvaartverzorging

Voor een stijlvolle uitvaart,
met heldere afspraken over de uitvoering en de prijs

tel. (0599) 612 482

Dag en nacht bereikbaar!

Waar u ook verzekerd bent, uw wensen staan centraal

**Steenhouwer 15
9502 EV Stadskanaal**

**Westerparallelstraat 72
9501 GX Stadskanaal**

www.stoutuitvaartverzorging.nl

Een paar apart

Vanaf de jaren twintig tot na de Tweede Wereldoorlog waren Rieks en Stiene een opvallend duo in de Kanaalstreek. Hij maakte muziek en zij liep met een kinderwagen. In de kinderwagens zaten spullen die ze bij elkaar hadden gebedeld. Soms werden ze vergezeld door een wit hondje. Zo trokken ze van streek tot streek en van deur tot deur.

Hinderikus (Rieks) Wapsenkamp werd geboren op 13 augustus 1879 als zoon van Pieter Wapsenkamp en Trijntje Meijer in Stadskanaal. Christina (Stiene) van der Huizen werd geboren op 27 februari 1880 als dochter van Berend van der Huizen en Berendina Hoving in Veendam. Bij hun huwelijk op 12 mei 1906 gaf Rieks aan van be-

roep stoker te zijn. Wie hem naar zijn arbeidsverleden vroeg, kreeg te horen dat hij in de glasfabriek had gewerkt, wat niemand geloofde. De spaarzame keren waarop hij voor een baas werkte, was hij aan het aardappels rooien. Ze kregen twee kinderen. Of ze allebei van hun samen waren, is allermist zeker, want van de enigszins achterlijke zoon Pieter beweerde Stiene dikwijls "Moar da's ook gain'de van Rieks." Stiene was al in verwachting van Pieter voor ze met Rieks trouwde. Pieter werd geboren op 6 september in 1906 te Borger en overleed als soldaat tijdens de mobilisatie in 1939 in Arnhem. Vele jaren later kregen ze nog een dochter, genaamd Berendina, geboren op 6 juni 1918. Zij overleed in 2011 op

92-jarige leeftijd. Vermoedelijk zijn hen beide kinderen al vroeg door de overheid ontnomen. Rieks en in mindere mate Stiene waren verstandelijk beperkt.

Hoe bekend ze ook waren, over hun eigen leven is weinig vastgelegd. Dankzij een aantal bewoners van Maarsheerd en met name de vier gebroeders Buist ben ik meer over hen te weten gekomen.

Rieks en Stiene stonden bekend als muzikanten, maar hun klanken hadden weinig met muziek te maken. Rieks bespeelde allerlei instrumenten. De ene keer was dat een mondharmonica, de andere keer een trompet, soms ook een tuitje van een ketel, die hij voor zijn mond hield en waar hij dan met een ijzertje op sloeg. Hij speelde een aantal maten van een 'liedje', schuifde bij wijze van dansje wat op zijn voeten en dat was dan min of meer het optreden. Een versje dat hij regelmatig liet horen, was: "Opoe is dronken / Opoe is zat / Dat kwam niet van jenever / Maar van Duitse cognac" Stiene deed af en toe eveneens een poging om te zingen. In feite was haar rol beperkt tot het inzamelen van geld of goederen, zoals etenswaren en turf of kolen voor in de kachel.

De foto aan het begin van dit artikel is genomen door Groenewold en had jarenlang een plaats in de etalage van diens winkel aan de Hoofdstraat. Hij heeft het paar treffend op film weten vast te leggen, want iedereen aan wie ik de foto toonde, verzuchte: "Ja, zo waren ze precies." Rieks stond bekend als een zachte, eerlijke en vrolijke man. Stiene kon pinnig uit de hoek komen. Sommigen vonden haar een haai. Kinderen waren gefascineerd door het paar. Ze bewonderden Rieks en Stiene omdat ze leven in de brouwerij brachten van het anders zo saaie dorpsleven. Tegelijk waren ze ook bang voor het paar vanwege hun onverzorgde verschijning: Rieks met zijn kapotte broek en stoppelbaard en Stiene met haar

gele tanden en sliertige haren, die ze soms in een knotje had gestoken of onder een muts had gefrommeld. Later werd ze bovendien slecht ter been en reed Rieks haar rond in een houten kruiwagen.

Het stel was dikwijls mikpunt van plagerijen van zowel kinderen als volwassenen. Tijdens de bevrijdingsfeesten bijvoorbeeld, was er een optocht waarbij een pop van Adolf Hitler werd rondgereden op een wagen. Daar liepen ook clowns mee, die op een gegeven moment Stiene in haar kruiwagen zagen zitten. De clowns tilden de kar met Stiene erin op en renden een paar rondjes met haar over straat. Stiene gilde en Rieks was boos.

Vrijwel altijd wordt vermeld, dat Rieks en Stiene in het armenhuis (het 'Waarkhuis') Huize Avondrust woonden. In dit gebouw aan de Drouwenerkade in Stadskanaal werden de armste ouden van dagen opgevangen en verzorgd door 'vader en moeder' Dodde-ma. In 1965 sloten de deuren van het armenhuis voorgoed. Nog datzelfde jaar werd het pand gesloopt.

Rieks en Stiene verbleven echter niet altijd in Huize Avondrust. Daar kwamen ze pas voorgoed toen Stiene aan het eind van de jaren dertig steeds zieker werd en niet meer goed kon lopen. Voor die tijd hebben ze in ieder geval aan de Waterschapsweg in Vled-

derveen gewoond. Van daar verhuisden ze naar Tweede Vledder, nu Vledderhuizen, iets ten noorden van waar nu het vliegveld ligt in een gebied dat Vledderbadden genoemd werd, naar de vele bruggen (badden) over de wijken. Daar kwamen ze vlakbij de familie Buist te wonen. Een van de broers Buist herinnert zich, dat de bedstee daar altijd open stond en het bed er uitzonderlijk vies uitzag. Stiene kwam zo nu en dan langs bij de familie, als moeder net de aardappels aan het schillen was. "O, wat zijn dat mooie aardappels", zei ze dan, in de hoop de reeds geschilde knollen mee te mogen meenemen.

Er waren aanwijzingen, waardoor aan de ernst van hun armoede getwijfeld zou kunnen worden. Zo had Rieks zich eens een nieuwe broek aangeschaft, waarvan hij een pijp tot boven de knie afknipte, omdat het armoediger leek. In hun woonkamer stonden wat krakemikkige stoelen rond een oude doos, terwijl in de schuur een mooie tafel stond. Ook hadden ze later in Huize Avondrust een grote kast, die met de deurtjes naar de muur was geplaatst. Misschien om te verhullen dat de kast gevuld was met duur linnengoed?

In het boek 'Twee eeuwen Stadskanaal' maakt W.H. Van de Ploeg melding van een gedicht over de straatzanger Rieks Wapsenkamp dat op 6 februari 1926

werd gepubliceerd. Het gedicht werd geschreven door ene Groegroe, die wekelijks in de regionale pers een rijm publiceerde over een actueel onderwerp. Hieruit is af te leiden dat Rieks al eerder in Huize Avondrust heeft gewoond:

Rieks die heeft als Mengelberg
Kost'lijke talenten.
Beiden zijn ze muzikant
Om de lieve centen.
Mengelberg die zag zijn werk
Beter steeds belonen,
Terwijl hij in een auto zit
Moet Rieks bij 't werkhuis wonen.

Of het regent, sneeuwt of stormt,
Rieks, die zie je sjouwen.
Op z'n pruimpje B.Z.K.
Wetenschapp'lijk kauwen
Jij treedt op in d'buitenlucht,
Schommelt langs de huizen,
Zo vult hij de portemonnee
En de gekkenhuizen.

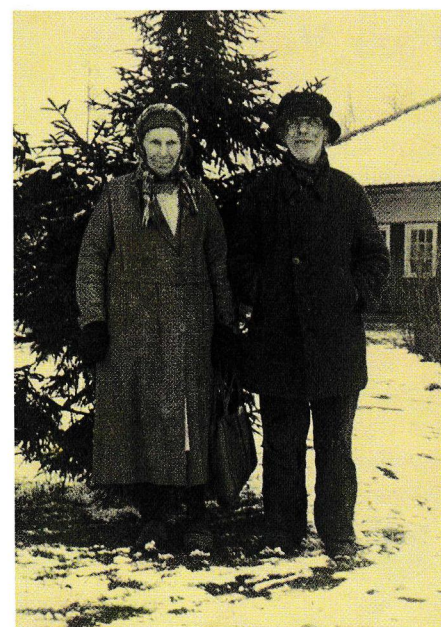
Stiene stierf op 18 februari 1946 in Groningen. Na haar overlijden bleef Rieks in het armenhuis wonen en bracht veel tijd door met een vishengel aan het kanaal. Hij overleed op Nieuwjaarsdag 1962.

Jaap Kok

Huize Avondrust aan de Drouwenerkade.

Rieks en Stiene voor De Vonk van de AJC.

Abbas - Abbes

Zeer geachte hoofdredacteur, Aardig dat u de aanvullingen in de kwartierstaat van Geeske Poel heeft opgenomen in een nieuwe versie in Terra Westerwolda nr 3 van dit jaar. Daarbij memoreerde men mijn naam als Rob Abbes. Voor mij maakt dat weinig uit omdat in de 17e eeuw onze familienaam ook werd geschreven als Abbes en Abbis. En waar ik van mening ben dat er een goede kans is dat de Groningse families Abbes en Abbas aan dezelfde stam kunnen zijn ontsproten, bent u een andere mening toegedaan. Om u te plezieren ware het wellicht beter om de naam Abbas expliciet te vermelden. Complimenten overigens met de outlay van het blad, jammer dat er minder genealogische wetenswaardigheden in voorkomen. Cordialement, Rob Abbas, Dion-le-Mont (B)

Westerwolda 1829 grondgebruik met veldnamen - Uitsnede Vlagtwedde en Smeering

Oproep onderzoek naar Veldnamen

Sebastian Vos, medewerker Inventarisatie Gronings Audio Visueel Archief van de Groninger Archieven is bezig met een inventaris van de collectie veldnamen van Westerwolde zoals die door Jan Wieringa van het Nedersaksisch Instituut in de jaren 70, 80 en 90 is aangelegd. Het Kenniscentrum Landschap van de Rijksuniversiteit Groningen werkt aan een digitale dorpsatlas van Groningen waar veldnamen een prominente plaats in zullen moeten krijgen. Het is de bedoeling dat de Groninger Archieven een rol gaan vervullen in dit project (met betrekking

tot de coördinatie van het vullen van deze website met toponiemen). Wanneer een van de leden of lezers van Terra Westerwolda toevallig nog veldnamencollecties weten of mensen van historische verenigingen of anderszins geïnteresseerden kennen die zich hier mee bezig houden, dan wil hij graag met hen in contact komen. Reacties kunt u sturen naar de redactie. Wij zorgen voor het leggen van het contact.

Erratum, juli 2012

Op blz. 18 van editie 3 juli 2012, in "woar bist du aine van?" staat een kopieerfout. Op nr. 5 staat genoemd: Marten Eenjes, dat had moeten zijn: Altje Eenjes.

Jan Huizing

Vogelzang

Geachte redactie, Met belangstelling lees ik de artikelen in de vernieuwde uitgave van onze historische vereniging. Zo ook het artikel over de Ossedijk. Ik heb niet kunnen ontdekken wie verantwoordelijk is voor het bovengenoemde artikel. Neemt niet weg dat ik het eind van de Ossedijk, tegen Vriescheloo aan, die vroeger de naam had van "Vogelzang" mis. De naam komt men eigenlijk niet meer tegen. Toch zou ik het jammer vinden dat dit in de vergetelheid zou geraken. Een naam die erg tot de verbeelding spreekt, in welke omgeving men zich vroeger ook mocht bevinden. Met een hartelijk groet, Harm Dijkmeijer, Vlagtwedde.

Dank voor uw reactie. De naam van de auteur staat onderaan het artikel. Voor wat betreft uw opmerking over 'Vogelzang', u hebt helemaal gelijk. Het zou jammer zijn wanneer dit mooie stukje in de vergetelheid zou geraken. Niets is echter minder waar. De auteur vond Vogelzang te bijzonder om het als een onderdeelje van De Ossedijk op te nemen. Liever wijden wij er een mooi artikel aan. De in het artikel genoemde Agnes Spruijt

en Jaco Troost, wonende aan de Ossedijk, zijn voornemens hier wat over te publiceren. Zij hebben er ook veel materiaal van! over. In een van de aankomende nummers kunt u meer lezen over Vogelzang.

Watermolen van Veele

Geachte redactie, Hierbij een afbeelding van de watermolen van Veele door J.S.G. Koning. Als onderschrift staat erbij 'J.S.G. Koning, Watermolen bij Veele, omstreeks 1840, krijttekening.' Wij, een werkgroep die bezig is met een publicatie over landschap en dorpen in Westerwolde, zijn op zoek naar het origineel van deze tekening om hem te gebruiken in onze publicatie. Wij hebben verscheidene pogingen ondernomen om erachter te komen waar deze tekening zich bevindt, maar tot nu toe zonder resultaat. Wie kan ons helpen aan het origineel of weet waar deze zich bevindt?

Vriendelijke groet, Edward Houting.

Bommen Berend

Henk Drenth uit Musselkanaal schrijft de redactie n.a.v. de foto van Bommen Berend in het juli nummer. "Ik zag in dit blad namelijk nog een foto van een kopie van het schilderij van 'Bommen Berend, dat in de ridderzaal van de Burcht te Wedde hangt. Met dit schilderij is iets met Berend, zijn paard en 'Stad' aan de hand. Een poging om de kijker uit de 17e eeuw een rad voor ogen te draaien. Je hoeft alleen maar goed naar het schilderij te kijken. Weet iemand waar Henk op doelt? Wij zijn erg benieuwd.

Fotoraadsel

Deze keer zijn wij op zoek naar de plaats-, en de naam van het gebouw waar het torentje op de foto een onderdeel van is. De oplossing van dit fotoraadsel kunt u ergens in Westervolde vinden.

Stuur uw antwoord voor 15 januari 2013 naar fotoraadsel@terrawestervolda.nl. Onder de juiste inzendingen wordt een boekenbon verloot.

De winnaar van het fotoraadsel uit het voorgaande nummer, jaargang 1, nummer 3 is Harm Prenger uit Vriescheloo. Gefeliciteerd! Het stukje Westervolde landschap dat door Jan Huizing is gefotografeerd kunt u vinden even buiten Wedde.

Het is een oud spoelgat in de eeuwenoude dijk tussen de es van Wedde en het Wedderveer. Hij staat bij de Wedders bekend onder de namen "de Juedenkolke" en "het meer van Genève". De laatste naam is bedacht door de eigenaar van een hotel in Wedde, die hier ook een ansichtkaart van liet maken met deze naam eronder. Een legende zegt dat hier ooit een koets met paarden en al in is gereden en dat die samen met de inzittenden jammerlijk verdronken. Mogelijk liep de pastor van Blijham, als hij bij de heksenvervolgingen te Wedde aanwezig moest zijn, via deze dijk naar Wedde.

Lezen in het Landschap

In het kader van het tweehonderd jarig bestaan van de gemeente Vlagtwedde (1812-2012), heeft de gemeente een jubileumboek uitgegeven. Het heet *Lezen in het Landschap. Uitgave ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van de gemeente Vlagtwedde* (Bedum 2012). Het betreft geen officieel gedenkboek, maar een 'uitgave ter gelegenheid van'. Het boek is geschreven door Jochem Abbes, cultuurambtenaar van de gemeente Vlagtwedde, in samenwerking

met Bert Veeman uit Bellingwolde, erkend natuur- en landschapsfotograaf. Aan de hand van een reeks fraaie landschapsfoto's wordt een chronologische reis door de geschiedenis van het gebied gemaakt. Hoewel de locaties binnen de gemeentegrenzen van Vlagtwedde liggen, betreft het feitelijk de geschiedenis van Westervolde. Het idee van het boek is om duidelijk te maken dat het landschap in Westervolde nog steeds in hoge mate "lees-

baar" is. Tal van landschapselementen vertellen iets over de cultuurhistorie van ons gebied en laten zich als zodanig als een rijk geïllustreerd "openluchtboek" lezen. Op dinsdag 3 juli is het boek tijdens een "historische" raadsvergadering in 's Landshuys te Bourtagne aan burgemeester Leontien Kompier aangeboden. Het boek wordt door de gemeente als relatiegeschenk gebruikt, maar is ook verkrijgbaar bij de gemeente voor € 14,95.

T E R R A
Westermolda

IS EEN CO-PRODUCTIE VAN DE
HISTORISCHE VERENIGING WESTERWOLDE EN HET
STREEKHISTORISCH CENTRUM TE STADSKANAAL

ISSN 22124160

9772212416009

Activiteitenagenda

De Dag van de Groninger Geschiedenis bij de Groninger Archieven. De Historische Vereniging Westerwolde en het Streekhistorisch Centrum presenteren zich gezamenlijk met een stand in de studiezaal. Naast een historische informatie- en boekenmarkt zijn er lezingen, demonstraties, rondleidingen door de depots van de archieven en muziek. **Zaterdag 8 oktober van 11.00-17.00 uur** Cascadeplein 4 en 10, Groningen.

Zondagmiddagactiviteiten in het SHC:

Alle activiteiten starten om 14.30 uur.

Het verenigingsleven in de Kanaalstreek. 9 oktober. Entree € 2,-. Donateurs gratis. Presentatie van oude beelden uit het archief van het Streekhistorisch Centrum door Bert Roossien. Afbeeldingen van allerlei clubs komen aan bod, zowel op sport- als cultureel gebied.

Rondleiding door de Watertoren van Stadskanaal. 16 oktober. Entree € 2,- donateurs gratis. Een activiteit voor het hele gezin: Zie jij je huis vanaf het dak van de toren?

Bomen in het landschap. 23 oktober. Entree 3,50, donateurs € 2,-

Lezing door Rinck Zevenberg, boomverzorger.

Themamiddag met films over de aardappelmeelindustrie, met o.a. beelden uit Alteveer.

30 oktober. Entree € 2,-, donateurs gratis.

Nieuw Buinen in beeld: presentatie door Bert Roossien **6 november.**

Entrée € 2,- donateurs gratis.

Poëziealbums. Lezing door Mien Westerdiep-Niemeijer over de historie en het gebruik van deze persoonlijke albums met versjes. **13 november.**

Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Wie-wat-waar-middag: help mee met het beschrijven en identificeren van oude en minder oude foto's. **20 november.** Entree € 2,-, donateurs gratis.

De geschiedenis van het alfabet. Lezing door mevrouw dr. J.H.Looijenga, historisch taalkundige en werkzaam aan de Rijksuniversiteit Groningen.

27 november Entree € 3,50 donateurs € 2,-

Di Quiz: test uw kennis van de streek! Voor degene met de meeste goede antwoorden is er een prijsje. Voor de niet-kenners: een afwisselende beeldpresentatie over de wijde omgeving. **4 december.** Entree € 2,- donateurs gratis.

Concert door Linde Nijland en Bert Ridderbos. Zie voor muziek en meer info www.lindenijland.nl. **11 december.** Entree € 12,50 donateurs € 10,-.

Stadskanaal in het donker... Speciaal voor de durfals is vanmiddag de watertoren open als het donker wordt. Beklimmen is voor eigen risico!
18 december, 15.30-17.30 uur. Entree € 2,- donateurs gratis.

T E R R A W E S T E R W O L D E

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

INDIEN ONBESTELBAAR RETOUR: STREEKHISTORISCH CENTRUM CERESSTRAAT 2 9502 EA STADSKANAAL